

Holtenbroek forever

Zwols Historisch Tijdschrift

21e jaargang 2004 nummer 2 - € 5,75

Annèt Bootsma-
van Hulst en
Wim Huijsmans

(Collectie HCO)

Groeten uit Zwolle

Gezicht op Holtenbroek, ca. 1965
Niet verzonden

De eerste paal voor de uitbreiding van Zwolle aan de noordzijde van de A28 ging op 17 september 1958 de grond in. Deze nieuwbouwwijk, Holtenbroek, had in de jaren zestig grote aantrekkingskracht. Men woonde er graag.

De foto is medio jaren zestig gemaakt vanaf het Zwarte Water. Links zijn achter de dijk langs de Klooienberglaan vier flatgebouwen te zien aan de Bachlaan, die dan nog maar kort geleden zijn opgeleverd. Rechts op de foto staat de Terborch-veste, een torenflat aan de Händellaan met één- en tweekamerflats die bedoeld waren voor 'bemiddelde' echtparen zonder kinderen en alleenstaande hoogopgeleiden, die men tegenwoordig yuppen zou noemen. Bewoners van de Terborch-veste woonden dus letterlijk en figuurlijk op stand. In een advertentie in de *Zwolse Courant* van mei 1964 werd de flat aangeprezen als fraai gelegen met een 'riant uitzicht op het IJssel-Zwarte Waterlandschap. Koopsom vanaf f 23.000,-. Benodigd aan eigen geld vanaf f 4018,-.' Uiterst rechts zijn nog net twee bomen te zien die bij kinderboerderij De Klooienberg horen. De foto geeft een mooi beeld van een jonge wijk, die architectonische schoonheid en netheid uitstraalt.

De nieuwbouwwijk was rond 1970 voltooid. Er woonden toen circa 14.000 mensen. De wijk bleek echter sterk tijdsgebonden en verouderde en verpauperde in de dertig jaar daarna zienderogen. Eind jaren negentig werd besloten een deel van de wijk, Holtenbroek 1, te slopen en opnieuw vorm te geven, een proces dat in april van dit jaar een eerste mijlpaal bereikte met de officiële ingebruikname van de hernieuwde wijk. Lees meer over Holtenbroek op de pagina's 56, 66 en 74.

Redactioneel

In de herfst van het jaar 1958 speelde zich op de dan nog open zandvlakte waar nu de wijk Holtenbroek ligt een welhaast surrealistisch tafereel af. Een enorme rood met wit gestipte paddestoel kwam aan de kabels van een dragline naar beneden. Uit de buik van de zwam kwamen een elfje en een kabouter. Het elfje overhandigde aan minister H.B.J. Witte van Wederopbouw en Volkshuisvesting een pakje en een schaar. De aardse woorden die zij daarbij uitsprak verbraken de betovering: 'Alstublieft meneer... en mag ik nu een plasje doen?' Het aanwezige publiek schaterde. Het betrof het slaan van de eerste paal voor de wijk Holtenbroek. Blijkbaar had de vijfjarige Liesbeth van Woerden als elfje net iets te lang in de paddestoel moeten wachten.

Maar het was dan ook niet niks: Zwolle moest de belangrijkste groeikern van het oosten worden, schakel tussen west, noord en oost. Er werd al gesproken over een toekomstig Groot-Zwolle met meer dan 200.000 inwoners. Deze ideeën waren vastgelegd in het structuurplan 1958 dat tijdens het bezoek van de minister werd gepresenteerd. Het vormde een verdere invulling van het uitbreidingsplan van Van Embden dat in 1956 al was aangenomen.

Holtenbroek staat in dit nummer centraal. De insteek daarvoor is uitermate actueel. De grondige sanering die de wijk momenteel ondergaat geeft aanleiding tot bespiegelingen over het ontstaan, wat er van de oorspronkelijke bedoelingen van de bedenkers en planners is geworden, en waarom nog geen halve eeuw na het slaan van de eerste paal gedeeltelijke sloop en nieuwbouw als enige oplossing voor de problemen van de wijk naar boven zijn gekomen.

Inhoud

Groeten uit Zwolle Annèt Bootsma- van Hulten en Wim Huijsmans	54
Arcadia van Zwolle Wim Huijsmans	56
Het 'Pels(t)erpoortje' of Stien Eelsingh op vrijersvoeten Jeanine Otten	57
Holtenbroek in revisie Dirk Baalman	66
Holtenbroek forever Jan Roncken	74
Recent verschenen Marieke Schaap-Steegman	79
Boekbesprekingen	80
Mededelingen	85
Auteurs	86

Omslag: Holtenbroek 1 vanaf de Terborch-veste flat gezien in oostelijke richting. Op de voorgrond de Trapjeswoningen. Zie ook de afbeelding op pagina 73 en de plattegronden op de pagina's 76 en 78. (Collectie Het Oversticht)

Arcadia van Zwolle

Wim Huijsmans

In de jaren zestig van de twintigste eeuw verrees in de weilanden ten noorden van de snelweg de nieuwbouwwijk Holtenbroek. Een eeuwenoude naam - de eerst bekende vermelding dateert uit 1342 - gekoppeld aan een moderne woonomgeving. Hoe mooi Holtenbroek ruim een eeuw voor deze transformatie was, valt te lezen in een gedicht van Cornelis Janssen (Utrecht 1786-Zwolle 1869) uit 1849. Hierin omschreef hij deze locatie als het 'Zwolsch Arcadia', een buurt van onschuld en vrede, een paradijselijk oord. En Janssen, ambtenaar bij het kadaster en bij provinciale waterstaat, kon het weten. Want hij woonde aan de rand van Zwolle aan de Holtenbroekerweg, die destijds doorliep tot aan de Klooienberg. Het gedicht wordt als volgt:

*'O, mijn Arkadia! o, hemelsche landsdouwen!
Met welk een blij gemoed mag ik uw oord aanschouwen.
Het effen groen tapijt, dat hier de velden ciert,
Alwaar 't gezonde vee, van zatte wellust zwiert,
Of rustig nederligt, om zich niet te benaauwen,
Het ingeslikte gras, gerust weer te herkaauwen.
De stier loopt loeijend voort, springt over sloot en dam,
Het wollig schaapje weidt, naast het onschuldig lam.
Ik zie hoe 't moedig ros, van kar en ploeg ontheven,
Zich went'lend in het gras, zijn vrijheid bot komt geven;
Of in een fier galop, rent zijnen makker na,
Die dart'lend briest in 't rond. O! mijn Arkadia!
Welk heerlijk schoon verschiet vertoont zich voor mijn oogen!
Ik ben op dit gezicht, geheel als opgetogen.
De Zwarte Waters stroom kromt boogsgewijs om mij heen,
En vloeit van Zwolle aflangs Hasselt naar beneen'.*

Nog een laatste rest 'Zwolsch Arkadia' in augustus 1965: kinderen op de Holterdijk met de eerste bewoners van de op de achtergrond gelegen kinderboerderij De Klooienberg. (Foto Henneke, collectie HCO)

Ook aan boerderij De Klooienberg, rond 1560 al in archiefstukken genoemd, wijdt dichter Janssen enkele regels. Hij zegt daarvan dat het huis 'zeer schoon' gelegen is 'op den dijk, door weiland omringt.' Het uitzicht op het Zwarte Water is er '...heerlijk. Hoe zalig is het hier te leven als een boer.' Toen nog wel, maar met uitzondering van boer Middag aan de Luttekeweg zijn anno 2004 alle agrariërs uit Holtenbroek vertrokken.

De rond 1960 modern vormgegeven wijk heeft de tand des tijds niet weerstaan en wordt nu gerenoveerd. In verband met verpaupering en andere eisen aan het wonen is men in 2002 begonnen met de sloop van gedeelten van Holtenbroek. En ook al is het 'effen groen tapijt' uit de wijk verdwenen, het is te hopen dat na de herstructurering oude en nieuwe bewoners het leven en wonen in Holtenbroek even gelukkig en 'zalig' zullen ervaren als Janssen in zijn 'Zwolsch Arkadia' heeft beschreven. In dat geval is de vernieuwing van Holtenbroek zeker geslaagd!

Het 'Pels(t)er Poortje' of Stien Eelsingh op vrijersvoeten

In dit artikel wordt vooral aandacht besteed aan de herkomstgeschiedenis van een recente aanwinst van het Historisch Centrum Overijssel, die licht werpt op een tot nu onbekend geleven aspect van het leven van Stien Eelsingh in haar Zwolse tijd.

Aanwinst

Een van de eerste aanwinsten van het Historisch Centrum Overijssel in 2004 betreft de aankoop van een grafisch werk door Stien Eelsingh (1903-1964). Het is een ongedateerde lino-snede, getiteld 'Pelster Poortje' en rechts onder in potlood gesig-neerd 'Stien Eelsingh'.

In 2003 organiseerde het Stedelijk Museum Zwolle, ter gelegenheid van Stien Eelsinghs honderdste geboortedag op 1 september, een tentoonstelling met haar werk, waar vooral haar schilderijen en werken op papier werden getoond. Door de publicatie van een boek met een inventarisatie van haar toen bekende werk in 1998 en de tentoonstelling in 2003 zijn de belangstelling voor het werk van Stien Eelsingh en, daarmee samenhangend, de prijzen in de kunsthandel enorm gestegen. Het Historisch Centrum Overijssel is daarom bijzonder verheugd dat het een prent heeft kunnen verwerven die behalve documentaire ook artistieke waarde heeft en een aanwinst is voor de Topografisch-Historische Atlas Zwolle, de beeldverzameling die de geschiedenis van Zwolle in beeld brengt.

De voorstelling

De afbeelding stelt het Pelserpoortje voor, door Stien Eelsingh - abusievelijk? - het 'Pelster Poortje' genoemd. De afmeting van de afbeelding is 25 x 15,5 cm. We staan als het ware voor het Pelserpoortje op de smalle kade aan de Thorbeckegracht en kijken door de poort in de Drietrommeltjes-

steeg op het uithangbord van logement De Vriendschap van Jacob de Vries op nummer 14. In de poort staat een handkar geparkeerd. Aan de muur rechts hangt een droogrek. Verder zien we een lantaarn die rechts bevestigd is aan het tegen de Pelsertoren aangebouwde muurhuisje Waterstraat 95. Een lino-snede, of linoleumsnede, is een hoogdruktechniek. Het is een afdruk, gemaakt van een stuk linoleum waarin de delen die wit moeten blijven met een guts zijn weggestoken. Linoleum is goedkoper en gemakkelijker te bewerken dan hout, maar brokkelt snel af.

Van de lino-snede 'Pelster Poortje' is nog een afdruk bekend in een particuliere collectie.

Jeanine Otten

Het 'Pelster Poortje' door Stien Eelsingh (1903-1964), ca. 1927-1932. Lino-snede, afmeting afbeelding 25 x 15,5 cm. (Collectie HCO)

Het Pelserpoortje, november 1936. Illustratie uit 'Eigen Erf', november 1936. (Collectie HCO)

Dezelfde voorstelling van het doorkijkje onder het Pelserpoortje in de Drietrommeltjessteeg heeft Stien Eelsingh in een andere techniek uitgevoerd. Deze bevindt zich eveneens in een particuliere collectie.

Andere topografische afbeeldingen van Zwolle door Stien Eelsingh

Behalve van het Pelserpoortje heeft Stien Eelsingh eind jaren twintig, begin jaren dertig in Zwolle ook een linsnede gemaakt van de huisjes met een overstek aan het begin van de Waterstraat. Daar-

naast zijn er van haar tekeningen van Zwolle uit die tijd bekend van Het Kromme Jak, de Lauwer-mansgang, de Buitenkant en het gebouw van de uitgeverij Tjeenk Willink aan de Melkmarkt. De tekening van de Buitenkant bevindt zich sinds 1998 in de collectie van het Sredelijk Museum Zwolle, de overige tekeningen bevinden zich in particuliere collecties, verspreid over het hele land.¹

Het Pelserpoortje

Het Pelserpoortje is een poortje in de middeleeuwse stadsmuur, naast de vijftiende-eeuwse muurtoren de Pelsertoren, dat toegang geeft tot de smalle kade aan de zuidzijde van de Thorbeckegracht. De opening in de stadsmuur is ooit gemaakt ten gerieve van de bontwerkers (de zogenaamde pelsers), die hun huiden en vellen daar in de gracht wasten en op de kade tussen de gracht en de muur te drogen legden. Van de Pelsertoren was in de jaren dat Stien Eelsingh de prent maakte niet veel te zien, omdat deze geheel aan het oog onttrokken was door allerlei aanbouwsels. Een foto

Het Pelserpoortje door C.J.J. Schaepman, ca. 1928. (Collectie HCO)

uit *Eigen Erf* uit november 1936, genomen vanuit hetzelfde standpunt, laat dezelfde situatie onveranderd zien, alleen de handkar ontbreekt. Een foto door C.J.J. Schaepman in 1928, genomen vanuit de Drietrommeltjessteeg hoek Waterstraat in de richting van de Thorbeckegracht, toont de poort vanuit de stadszijde, met het droogrek en de handkar.

Bij de sanering en renovatie van de noordelijke binnenstad en Het Eiland in het derde kwart van de vorige eeuw is ook de middeleeuwse stadsmuur ontdaan van alle aangebouwde pakhuizen en woningen. Bij de restauratie van de stadsmuur in de tweede helft van de jaren zeventig kreeg de Pelsertoren een forse facelift met een extra verdieping met kantelen en een torentje met helmdak. Het twintigste-eeuwse metselwerk vertoont een groot contrast met de doorleefde stenen daaronder. Het extra torentje heeft oorspronkelijk nooit op de Pelsertoren gezeten. De inspiratie voor deze metamorfose kwam van de Wijndragerstoren op de stadsplattegrond door Joan Blaeu uit 1649, waarop een dergelijk uitkijktorentje wel is afgebeeld. In de Pelsertoren is nu een makelaarskantoor gevestigd. Ook het doorkijkje door het Pelservoortje is niet meer hetzelfde sinds de stadssanering tweede helft vorige eeuw en de nieuwbouw van 2000 naar ontwerp van Natalini. In plaats van in de Drietrommeltjessteeg kijkt men nu vanuit het Pelservoortje in de ingang van parkeergarage Q-Park Eiland, onder Het Eiland.

Herkomstgeschiedenis van de prent

De herkomstgeschiedenis van de prent biedt veel informatie over een onbekend gebleven aspect van het leven van Stien Eelsingh in haar begintijd als kunstenaar in Zwolle.

Het 'Pelster Poortje' hing vijftig jaar lang in de Mauritsstraat 12, in de woonkamer, later in de slaapkamer, van het echtpaar Fokko Nicolaas Stroink (Zwolle 18 januari 1903-Zwolle 18 september 1983), assistent-accountant, en Lientje Cornelia Anna Heerma van Voss (Roosendaal 11 maart 1906-Zwolle 21 december 1986). Zij hadden het 'Pelster Poortje' cadeau gekregen van Stien Eelsingh, in de periode tussen hun verloving in 1929 en hun huwelijk op 13 september 1933. In hun

woning aan de Mauritsstraat hing tevens een pendant van het 'Pelster Poortje', een lino-snede van de 'Waterstraat'. Op 8 december 1935 werd dochter Pauline geboren en op 11 februari 1939 zoon Johan Thomas. Pauline Stroink erfde na het overlijden van haar moeder het 'Pelster Poortje', haar broer de 'Waterstraat'. Dit werk was al eerder geen familiebezit meer.

Het 'Pelster Poortje' is te zien op een interieurfoto van de woonkamer Mauritsstraat 12 eind jaren dertig, aan de rechterzijde hangt een uitvergroete foto van het Katerveer in 1929 door Stiens broer, de fotograaf Wim Eelsingh. Later hing de prent naast het raam in de slaapkamer van het echtpaar.

Stien en Herbert

Lien Heerma van Voss, in 1927 nog woonachtig in Roosendaal, logeerde eind jaren twintig regelmatig bij haar zus Ida Hooft-Heerma van Voss op het Zwolse Groot Wezenland 39. Tijdens die logeerpartijen raakte Lien goed bevriend met de buren van haar zus, de familie Stroink wonend op Groot Wezenland 40. Herbert Herman Joan Stroink (Zwolle 21 oktober 1905) was in die tijd verloofd met Stien Eelsingh, maar zijn broer Fokko was nog een vrij man. Met Stien Eelsingh werd Lien goede vriendinnen. In het *Zwols Historisch Tijd-*

Woonkamer Mauritsstraat 12 eind jaren dertig, met het 'Pelster Poortje' van Stien Eelsingh. (Particuliere collectie)

Slaapkamer Mauritsstraat 12 eind jaren dertig. (Particuliere collectie)

schrift 19 (2002) nr. 1 is in de rubriek 'Groeten uit Zwolle' een prentbriefkaart gepubliceerd die op 8 januari 1930 geschreven werd door Stien Eelsingh aan Lien Heerma van Voss in Roosendaal. De vriendschap tussen Lien en Fokko Stroink werd zo hecht dat zij zich in 1929 verloofden. Uit

Vanaf links: Lien Heerma van Voss, mevr. C.D. Stroink-Schmidt, Stien Eelsingh, de heer J.Th Stroink, voor café-restaurant De Harmonie op de Grote Markt, 1927. (Particuliere collectie)

de periode 1927-1931 dateert een aantal familiefoto's, waarop Stien voorkomt. Lien Stroink-Heerma van Voss heeft deze haar hele leven zorgvuldig bewaard. Na haar dood kwamen ze in bezit van haar dochter. Op een foto uit 1927 zien we Stien en Lien met de ouders van Fokko en Herbert, de assuradeur J.Th. Stroink en zijn echtgenote C.D. Stroink-Schmidt op de Grote Markt voor café-restaurant De Harmonie, juist voordat zij instappen in de bus naar Kampen. Stien staat in het midden, Lien staat links. Op een foto uit 1928 staan Stien en Herbert stijf gearmd voor een huis. Herbert is op deze foto opvallend deftig gekleed met een hoge hoed. Stien draagt een modieuze pothoed en een mantel afgezet met bont aan de

Stien Eelsingh en Herbert Stroink, door een onbekende fotograaf, 1928. (Particuliere collectie)

Stien Eelsingh en Herbert Stroink, door een onbekende fotograaf, 1930. (Particuliere collectie)

kraag en mouwen. Een officiële portretfoto van Stien en Herbert werd in 1930 gemaakt door een onbekende fotograaf, vermoedelijk Stiens vader Jan Anthonie Eelsingh (1866-1949).

Er bestonden nog meer vriendschapsbanden tussen leden van de familie Stroink en de Eelsinghs. Twee tantes van Fokko en Herbert, Iefke van Daalen Buissant des Amorie-Koops (weduwe van de jong overleden Bram van Daalen Buissant des Amorie, kunstschilder in Nunspeet) en haar zuster mevrouw Fekkes-Koops, waren goed bevriend met de ouders van Stien Eelsingh. Op een foto eind jaren twintig zien we hen in de tuin van Villa Linquenda, het woonhuis annex fotografisch atelier van Jan A. Eelsingh aan de Beukenallee. Op de voorste rij zitten links mevrouw Fekkes-Koops en rechts Hermina Geertruida (Mies) Schmidt (een andere tante van Fokko en Herbert, zuster van

hun moeder C.D. Stroink-Schmidt), op de achterste rij staat links Iefke Van Daalen Buissant des Amorie-Koops en zit rechts de moeder van Stien Eelsingh, Christina Eelsingh-Scheuermann (1867-1949). Mevrouw Eelsingh-Scheuermann was afkomstig uit een doopsgezinde familie, net als Van Daalen Buissant des Amorie.

Vriendenclubje

Over de relatie tussen Stien Eelsingh en Herbert Stroink is tot nu toe nog niet gepubliceerd. Via mondelinge overlevering wist de dochter van Fokko Stroink, Pauline Jonkers-Stroink en de vorige eigenaresse van de prent 'Pelster Poortje', te vertellen dat Stien en haar oom Herbert in de jaren 1927-1931 een vriendenclubje hadden dat geregeld bij elkaar over de vloer kwam om piano te spelen, te drinken en hapjes te nuttigen en plezier met elkaar te maken. Herbert speelde op Stiens piano

In de tuin van villa Linquenda, mevrouw Fekkes-Koops en Mies Schmidt op de voorste rij. Achter: Iefke van Daalen Buissant des Amorie-Koops en Christina Eelsingh-Scheuermann. Door een onbekende fotograaf, vermoedelijk Jan Anthonie Eelsingh. (Collectie HCO)

in haar atelierwoning aan de Ossenmarkt 29.² Dit pand had ze in september 1929 voor 1000 gulden van haar vader gekocht. Een opvallende overeenkomst tussen deze mensen is dat de mannelijke leden bijna zonder uitzondering woonachtig waren in de Veeralleebuurt.

Eén van de leden van het vriendenclubje was Jan Klosters (Zwolle 4 november 1902), tandarts in de Emmastraat. In zijn werkkamer hing tot

zeker 1960 Stiens grote tekening 'De vijf Zwolse typen'. Jan Klosters trouwde in 1930 met 'Maus', Maria Louise Elise Krook, die ook al woonde in de Veerallee. Zij was de dochter van de Zwolse stadsarchitect Lourens Krook, die het door hemzelf ontworpen huis Veerallee 31 bewoonde.

Andere leden waren advocaat-procureur Jo Burbach, wonend op Frederikstraat 22 en bevriend met Herbert Stroink, en Piet Bos (in 1926

wonend Bitterstraat 133, in 1937-1940 aan A-plein 4). Jo Burbach had ook twee werken van Stien in bezit, een grafische druk van het Pelservoortje en een tekening van de Lauwermansgang. Piet Bos, zoon van beeldhouwer Piet Bos senior, in het dagelijks leven pianostemmer in Zwolle en later eigenaar van een pianohandel op Koestraat 25, richtte in 1930 de populairste jazzband van Zwolle op, 'The Drudges'. Willem van der Veen publiceerde in zijn eerste *Achteruitkijkspiegel* een foto van The Drudges, repeterend in 1930 bij Stien Eelsingh thuis aan de Ossenmarkt. Het gezelschap bestond uit Jurrie Piquet, Stien Eelsingh, Piet Bos, André Bos, Henk Zelhorst en John Wolff.

Jurrie Piquet en Herbert en Fokko Stroink

hadden dezelfde oom en tante: Dirk en Tine Stroink-Piquet. Dirk Stroink, Johan Thomas Stroink (vader van Fokko en Herbert) en Jacques Piquet (behalve koopman ook consul van Frankrijk!) vormden in het begin van de eeuw de firma Stroink, ijzerwarenhandel in de Diezerstraat. Johan Thomas begon in 1912 echter voor zich zelf als assuradeur en Jacques Piquet wijdde zich na zijn huwelijk met mejuffrouw W.J. ten Doesschate aan de drogisterij de Oude Gaper, later daarin opgevolgd door zoon Jurrie.

Een deel van dit vriendenclubje kwam ook in andere samenstellingen bijeen. De volgende foto laat een zestal heren zien, in 'kennelijke staat', achter een tafel in het aan het Zwolse Stationsplein

28 augustus 1930 in hotel-restaurant Van Gijtenbeek: zittend vanaf links Piet Bos, Fokko Stroink, Wim Eshuis en Herbert Stroink. Staande Jan Klosters en Jan Jansen. (Particuliere collectie)

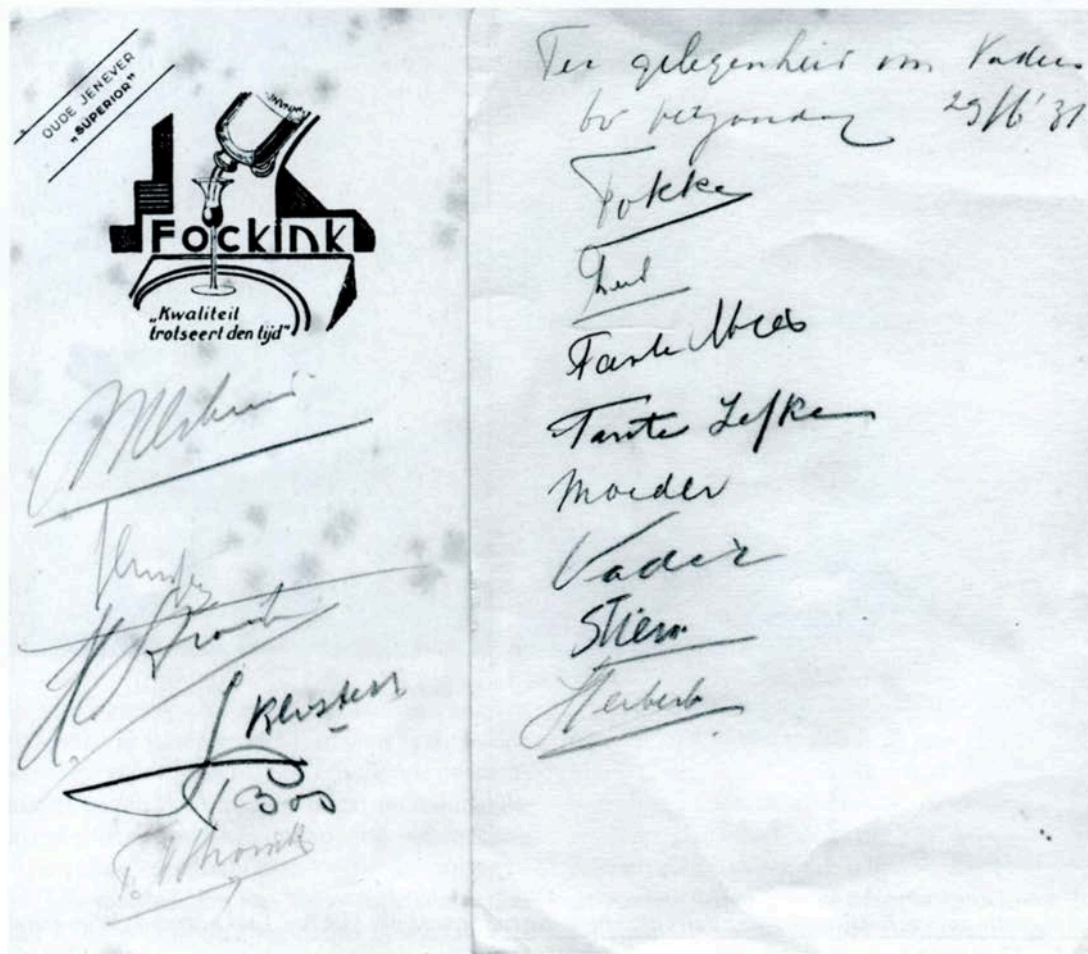
gelegen hotel-restaurant Van Gijtenbeek, na afloop van een etentje ter gelegenheid van het behalen van het diploma MO boekhouden door Fokko Stroink op 28 augustus 1930. Zittend vanaf links Piet Bos, Fokko Stroink, Wim Eshuis en Herbert Stroink. Staande vanaf links: Jan Klosters en Jan Jansen. Aan het menu te zien hebben de heren flink gesmuld: Van Gijtenbeek serveerde verschillende voorgerechten, tomatensoep, tarbot met eiersaus, ossenhaas met groeten, salade, kalfoester met compote, noga ijs en vruchten.

De verloving van Stien en Herbert heeft waarschijnlijk geduurd tot 1932. Het laatste schriftelijke bewijs van hun relatie dateert van 29 juni 1931. Op de achterzijde van een menukaart met die datum

'ter gelegenheid van Vaders 60^e verjaardag' staan de handtekeningen van Stien en Herbert, onder die van Fokko, Lien, tante Mies, Tante Iefke³ en moeder en vader Stroink. Waarom het uit raakte vertelt de familieoverlevering niet.

In ieder geval vertrok Herbert Stroink eind november 1933 naar Apeldoorn en liet Stien Eelsingh zich op 11 mei 1935 uit het Zwolse bevolkingsregister uitschrijven en verhuisde ze van Kamperstraat 30 in Zwolle naar Jodenbreestraat 25 in Amsterdam. In Amsterdam kreeg ze schilderlessen, ontmoette toonaangevende kunstenaars en werd lid van kunstenaarsverenigingen. Haar leerlingenatelier in Zwolle hield Stien wel aan. In het begin van de Tweede Wereldoorlog, op 5 februari 1941, trouwde ze in Amsterdam met

Links: achterzijde menu 28 augustus 1930 met handtekeningen; rechts: achterzijde menu 29 juni 1931 met onderaan de handtekeningen van Stien Eelsingh en Herbert Stroink. (Particuliere collectie)

Roelof Frankot (1911-1984) die ze al in Zwolle had leren kennen. Roel Frankot was wegens dienstweigerings in Zwolle gedetineerd. Waarschijnlijk besloten Stien en Roel na diens invrijheidsstelling samen naar Amsterdam te gaan. Roel Frankot was aanvankelijk ook fotograaf, net als Stiens vader en broer. Op 27 mei 1944 werd hun dochter Margreet geboren in het Zwolse Sophia Ziekenhuis.

Stiens ex-verloofde Herbert Stroink trouwde tegen de zin van zijn ouders op 28 november 1939 in Apeldoorn met Wil Hulshof uit Helmond. Herberts ouders waren zo sterk tegen dit huwelijk gekant dat Herbert en Wil genoodzaakt werden voor het Kantongerecht te trouwen. Gelukkig herstelde de relatie tussen ouders en zoon en schoondochter zich later weer. Herbert Stroink, inspecteur assurantiën bij de NV Assurantiemaatschappij De Zeven Provinciën, overleed 19 augustus 1978.

Bronnen:

Mondelinge mededeling Pauline Jonkers-Stroink, januari 2004.

Roel H. Smit-Muller, *Stien Eelsingh 1903-1964*, Zwolle Waanders, 1998.

Willem van der Veen, *Zwolle in de achteruitkijkspiegel*, Zwolle 1999, p. 97-98.

Historisch Centrum Overijssel: Burgerlijke Stand Gemeente Zwolle 1860-1940; Adresboeken Zwolle.

Noten

- 1 Met dank aan mevrouw drs. E.A. van Dijk, conservator Stedelijk Museum Zwolle en mevrouw drs. R. Smit-Muller, die bezig is met de inventarisatie van het grafisch werk van Stien Eelsingh.
- 2 Stien zou na haar middelbare school aanvankelijk pianolerares worden, maar ze besloot na korte tijd schilderes te worden. De muziek gaf ze niet op. Ze nam deel aan het Zwolse damesorkest 'The Pick Pockets'. Bovendien gaf ze in de jaren dertig de toen zeer populaire Zwolse jazzband The Drudge's gelegenheid in haar atelier aan de Ossenmarkt te oefenen. Zie R.H. Smit - Muller, *Stien Eelsingh 1903-1964*, Zwolle 1998, p. 7.
- 3 Tante Mies (mevrouw H.G. Schmidt) en tante Iefke (mevrouw Van Daalen Buissant des Amorie-Koops) woonden met elkaar samen, aanvankelijk in de Oosterlaan, later in de Julianastraat op een bovenhuis en vanaf midden jaren dertig op Westerstraat 6. Mies had het huis in de Westerstraat gekocht en Iefke zwaaide daar de scepter als huishoudster. Mededeling Pauline Jonkers-Stroink.

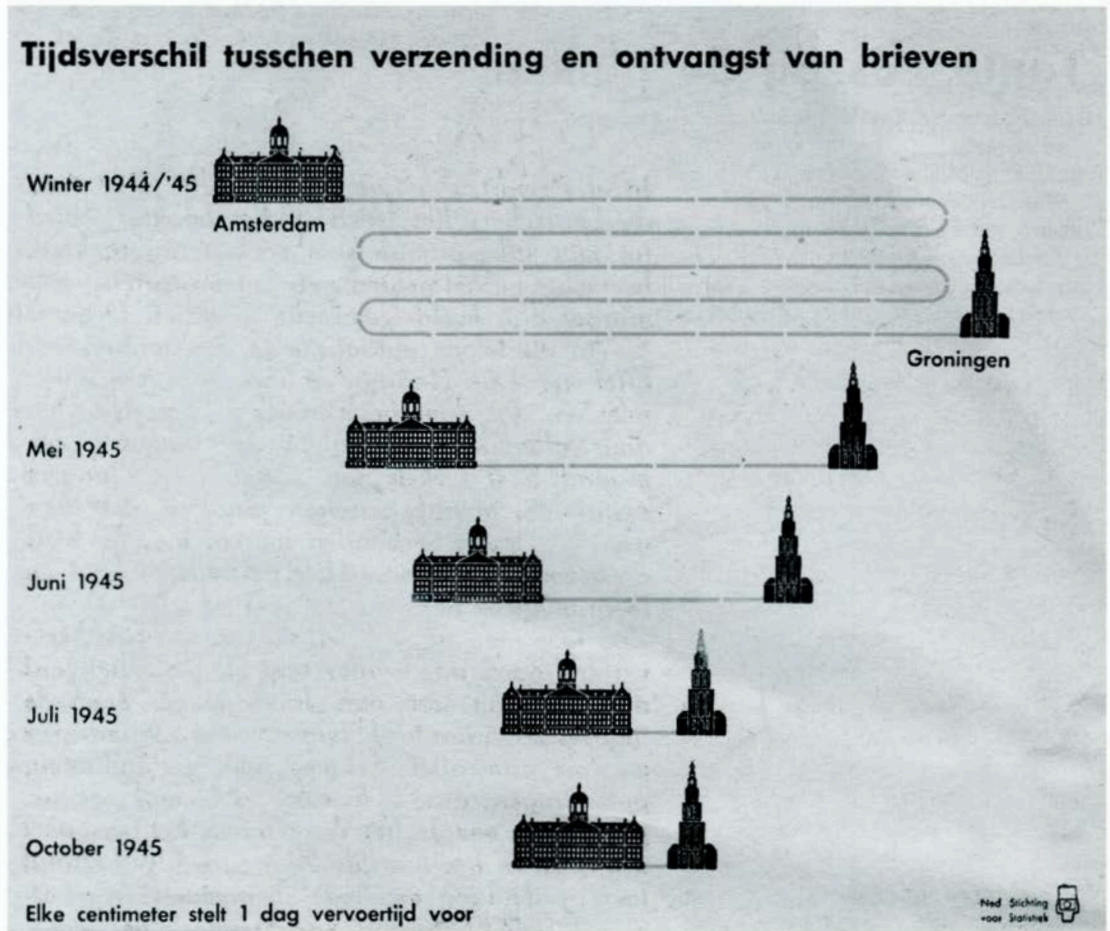
Holtenbroek in revisie

Dirk Baalman

De Zwolse woonwijk Holtenbroek mag zich de laatste tijd in een grote belangstelling verheugen. Naarmate de vernieuwing van de wijk het stadium van papier en overleg verruimt voor dat van daadwerkelijke sloop en nieuwbouw, wordt er met nieuwe ogen naar gekeken. Eind 2003 wijdde het Stedelijk Museum een expositie aan de wijk. Die werd bekroond met de start van de verkoop van de eerste nieuw gebouwde

woningen. Het vernieuwingsproces in het wijkdeel Holtenbroek I wordt begeleid door een reeks kunstenaarsinitiatieven, die op een bepaald originele manier de aandacht op de wijk vestigt. En in een educatieproject van zes Overijsselse erfgoedinstellingen wordt de wijk nog eens in het licht gezet met onder meer een bijlage van de *Zwolse Courant* en een tweede kunstproject.

Diagram dat het herstel van de verbindingen direct na de oorlog weergeeft. (Uit: 'Een half jaar Vrijheid. 180 Dagen Opbouw na 1800 Dagen Afbraak', Den Haag 1945)

Tussen al deze nieuwe gezichtspunten kan het geen kwaad de blik nog eens te wenden naar de periode van het ontstaan van de wijk, de jaren vijftig van de twintigste eeuw.

Bouwen

Na de Tweede Wereldoorlog was herstel van het normale leven de belangrijkste opgave. De infrastructuur moest worden hersteld, de communicatie op gang gebracht, de productie en verspreiding van bouwmaterialen worden georganiseerd en de arbeid verdeeld over de vele taken die aan de orde waren. De bouw was er daarvan maar één. Voor de bouw van woningen en het herstel van schade door bombardementen in steden werd een centraal georganiseerd apparaat in het leven geroepen, waaraan de rijksgemachtigde voor de wederopbouw, dr. ir. J. Ringers, leiding gaf.

Enkele thema's werden in deze periode actueel die de eerste decennia na de oorlog niet snel zouden verdwijnen. De programmering van de bouwproductie was er één, een centraal gestuurd systeem van bouwcontingenten was een ander. Als een gemeente contingenten woningen wilde verwerven, was daarvoor een voorwaarde dat zij een structuurplan had. Dat plan bood voor de lange termijn het kader waarbinnen de woningbouw in een gemeente zou plaatsvinden. Stedenbouwkundige bureaus kregen het daar knap druk mee. Ook aan de ontwerp kwaliteit en aan de wijze van uitvoering werden in toenemende mate eisen gesteld. De inzet van architecten werd verplicht, het gebruik van rationele bouwsystemen werd beloond met extra woningcontingenten of met extra subsidie. Zo kwamen de beroepsgroepen van de ontwerpers weer in beeld die in de oorlog door een beroepsverbod waren getroffen. En de bouwwereld werd geprikkeld om de werkwijzen nauwgezet te onderzoeken en te optimaliseren.

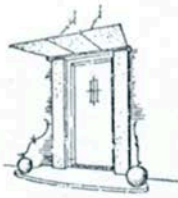
Rijk en gemeenten speelden dus een centrale rol in de periode van de wederopbouw. Voor bouwactiviteit van de gevraagde omvang waren de woningbouwverenigingen vaak niet toegerust. Zij waren gericht op beheer en op vragen van onderhoud, maar minder op productie van nieuwbouw. Vaak werd daarom de gemeente de principaal bij bouwopgaven.

Ideëen

Stedenbouw en architectuur werden aangevat met urgentie en daadkracht. Tijd om erover te denken was er veel minder. Daarom werd voortgebouwd op de ideeën die al vóór de oorlog ontwikkeld waren over stedenbouw, woningbouw en architectuur. Daarnaast bleek de oorlog een periode te zijn geweest van veel denkwerk op deze gebieden. Zo werkte een studiegroep woningarchitectuur aan ideevorming over woningplattegronden en werd gestudeerd op wijzen van verkaveling. Met deze thema's bereikten Nederlandse vakgenoten

Structuurplan voor Zwolle van Van Embden uit 1956: uitbreidingen aan de noordzijde, met Holtenbroek als nummer 1. (Collectie Het Oversticht)

... het huis treedt bij
den bezoeker
hoffelijk tegemoet....

*Architectonisch
ambacht van Van Emb-
den. (Uit: ir. S.J. van
Emden b.i., 'Onze
Bouwkunst van allen
dag', Den Haag (Ten
Hagen, Cobouw)
omstreeks 1955)*

na de oorlog internationale faam. Maar ook werden de verschillen in opvattingen tussen de meer moderne en de meer traditionalistisch georiënteerde ontwerpers, die vóór de oorlog zo werden gekoesterd, nog eens tegen het licht gehouden. Waren de modernisten vooral vóór open verkavelingswijzen, platte daken en het gebruik van moderne materialen zoals glas en beton, de traditionalisten hechtten aan de 'kerk in het midden', 'huis en hof', het gebruik van baksteen en kappen met pannen. De groepen reikten elkaar letterlijk de hand in wat zij noemden een 'shake hands'-architectuur, omdat zij inzagen dat gekissebis over vakopvattingen de bouwopgaven van de wederopbouw niet tot een goed einde zou brengen.

Veel van de ideeën van de modernisten zijn in de naoorlogse stedenbouw terechtgekomen. Scheiding van de verschillende functies (wonen, werken, recreatie en verkeer) was één van hun dogma's. Een efficiënte verkaveling, die de woningen van voldoende licht en lucht zou voorzien, was een ander. Standardisatie met (voor

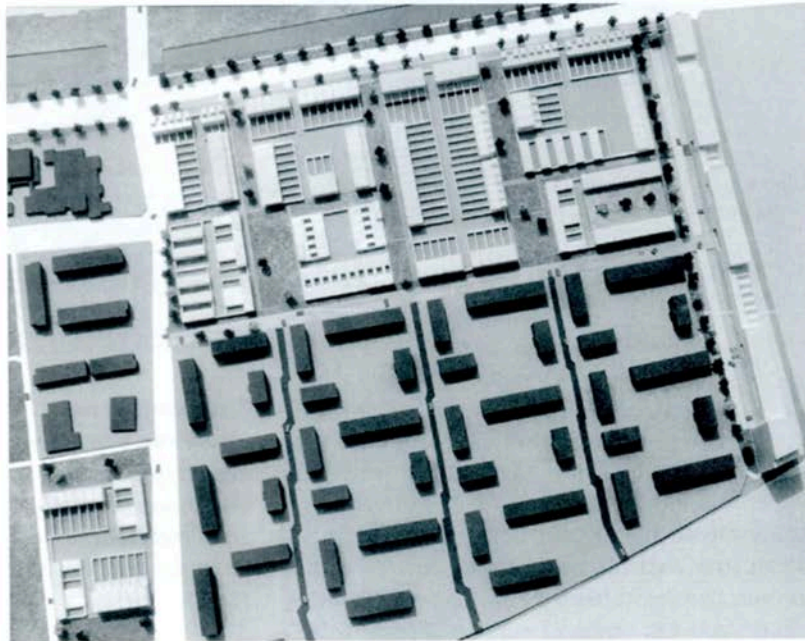
zover aanvaardbaar) repetitie en rationalisatie met (waar mogelijk) industrialisatie waren andere thema's waarmee zij probeerden veel en goedkoop te bouwen.

Die principes waren in de jaren twintig en dertig uitgewerkt en voor het eerst toegepast. Er werd destijds internationaal over gecommuniceerd, met name in de internationale congressen over het nieuwe bouwen: Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, kortweg CIAM. Het eerste congres van 1928 viel niet toevallig ongeveer samen met de presentatie van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) dat Cornelis van Eesteren voor Amsterdam had ontworpen. Dat plan werd door de stedenbouwers en architecten van CIAM als een uitstekend voorbeeld gezien van wat zij voorstonden.

Hun gedrevenheid in het vinden van oplossingen voor de vraagstukken van massawoningbouw was zonder twijfel ideologisch van aard. De groep was werkelijk geïnteresseerd in het woningvraagstuk en slaagde erin reuzenschreden te zetten op weg naar goede en goedkope woningen voor lage inkomensgroepen. Voor het relatief kostbare element 'keuken' propageerden zij het efficiënte model dat in Frankfurt was ontwikkeld, maar bij vrijwel elke Nederlander bekend is als de Bruynzeelkeuken, die Piet Zwart voor de bekende Zaanse fabriek ontwikkelde. Natuurlijk was de groep het over meer zaken eens dan oneens en zagen de leden ervan de magere acceptatie van veel van hun ideeën vóór de oorlog als een miskening. Een criticus bestempelde hun congressen ook wel als de Congrès Internationaux d'Admiration Mutuelle.

Rationeel

Kregen deze gedachten over rationeel bouwen vóór de oorlog maar mondjesmaat een kans, in het licht van de wederopbouw kwamen zij als een geschenk uit de hemel. Wel moesten eerst de gevestigde posities nog worden geslecht: in de bouw- en ontwerpmarkt hadden de traditionalisten het voor het zeggen. Zij hadden de belangrijke opdrachtgevers aan hun zijde, waaronder het rijk, dat met een rijksgebouwendienst en rijksbouwmeester de overheid van een stroom traditionalistisch geïnspireerde gebouwen voorzag. De

Holtenbroek I, maquette 2003. Onderaan de stempelstructuur en daarboven het voorstel voor de vernieuwing tussen Mozartlaan en Beethovenlaan. (Collectie Het Overzicht)

Typische portiek-etage-flats zoals ze overal in de wederopbouw wijken zijn gebouwd: geprefabriceerde betonelementen, in de fabriek gemaakte gevelkozijnen, niet hoger dan vier lagen, omdat anders een lift nodig werd. (Collectie Het Oversticht)

opdrachten voor de wederopbouw van gebombardeerde steden leken ook in eerste instantie naar deze groep te gaan, met Wageningen en Middelburg als de meest gewraakte voorbeelden. Dit bleef een strijdpunt: de traditionalist Berghoef en de modernist Van Eesteren waren beide hoogleraar aan de TH-bouwkunde in Delft, maar weigerden jarenlang een woord met elkaar te wisselen.

Dat het werk in de wereld er vaak anders uitzag, illustreert een man als Van Embden. Afgestudeerd aan de TH in de jaren dertig beloofde zijn studie bij de chef van de traditionele architectuur en stedenbouw, professor Granpré Molière, een oeuvre in baksteen, met kappen en neo-romaanse kerken. Maar aan zijn stedenbouwkundig ontwerp van Holtenbroek is goed te zien dat de scheiding der geesten niet altijd zo strak verliep als bij Berghoef en Van Eesteren. Het plan voor Holtenbroek is beslist modern en rationeel in de zin van het AUP. En uit het boekje dat Van Embden kort na de oorlog uitgaf met zijn gedachten over archi-

tectuur spreekt weliswaar een voorkeur voor vertrouwde vormen, maar bovenal een superieure beheersing van het ambacht van de architect en een scherp oog voor het vormgeven. En daarop konden ontwerpers elkaar vinden, ook als hun smaak licht verschilde. Zeker ook omdat er in de wederopbouw een nationale opdracht lag. Dat maakte het mogelijk dat de traditionalistische verkaveling om redenen van rationaliteit plaatsmaakte voor die van de modernisten, terwijl op die moderne verkavelingen heel vanzelfsprekend bakstenen flatjes met pannendaken verrezen.

Holtenbroek

In een structuurplan werd de nieuwe stadsuitleg opgedeeld in overzichtelijke eenheden. Overzichtelijk voor de toekomstige bewoners, die in samenhangende wijken de sociale verbanden zouden vinden op een schaal die ze konden overzien: de 'wijkgedachte' ademt uit alle naoorlogse plannen. Overzichtelijk ook voor het plannen van de

bouwproductie, wat voor het ministerie van belang was bij het verlenen van contingenten (soms maar mondjesmaat) en voor de bouwmarkt in verband met de productiecapaciteit. Zo werden voor Zwolle Noord al direct drie eenheden benoemd: Holtenbroek en de noordelijke wijken 2 en 3 (later de Aa-landen). Holtenbroek zelf werd met een assenkruis verdeeld in vier buurten, heel rationeel aangeduid met 1 tot 4. Elke buurt werd verkaveld met eenheden die werden opgebouwd uit een samenhangend stel woonblokken: de zogenaamde 'stempels'. In een stempel, meestal bestaande uit drie tot zes woonblokken, trof je bijvoorbeeld een woonblokje voor starters, een voor gezinnen en een voor bejaarden aan. De blokjes werden aan de doelgroep aangepast en zo ontstond enige variatie binnen een stempel. Van zo'n

stempel konden er vervolgens vele worden gerealiseerd, waarbij de opgave was om een evenwicht te vinden tussen afwisseling (voorkom eenvormigheid) en repetitie (creëer seriegrootte in verband met de efficiëntie).

Voorzieningen in de wijk werden gepland op verschillende niveaus. Er was de buurtwinkel, het wijkwinkelcentrum en er was de binnenstad voor de grote inkopen. Er was de zandbak voor de deur in het blok, er was het groene assenkruis op wijkniveau en er waren de groene buitenruimten, zoals langs het Zwarte Water, voor de recreatie op stadsniveau. Er was de snelweg om Zwolle met Nederland te verbinden, de vierbaans ringweg om de wijk te bereiken, de wijkontsluitingsweg en er was de blokontsluiting, alle met hun eigen profiel en bestratingmateriaal. In alle denken over plan-

Holtenbroek: overzicht over het centrale groengebied van het assenkruis. In deze zone werden ook de scholen gebouwd. (Collectie Het Oversticht)

ning valt deze aanpak terug te vinden.

Een woonblok werd gedacht als een element dat los in de groene ruimte van de wijk zou staan. De gesloten bouwblokken, waar de vooroorlogse steden mee gebouwd waren, hadden afgedaan. Men vond dat ze te weinig konden worden geventileerd en te weinig zonlicht kregen (de angst voor tuberculose was nog groot). Dat met de bouw in vrijstaande blokken de bezonning verbeterde was onmiskenbaar, maar het betekende ook dat blokken alzijdig moesten worden vormgegeven, met balkons aan de zuid- of westzijde, met zichtbare achtergevels en met drogend wasgoed in het zicht. Dat was voor velen wel wennen. Langs de Mozartlaan is nog mooi te zien hoe met telkens twee haaks op elkaar gezette blokken een binnenruimte is gevormd. In de oksel het trappenhuis naar de galerijen; in de gemeenschappelijke tuin een kleiner, lager blokje met een ander type woning.

Groen

Het maaiveld was gedacht als een groen tapijt, waarop de woonblokken in het gelid werden geplaatst. Het assenkruis werd de hoofdgroenstructuur, waarin de scholen en kerken een plaats kregen. Aan het Zwarte Water een accent in de vorm van een torenflat, aan de zuidelijke punt een dergelijk accent met de toren boven het winkelcentrum. Om het kruis in de as groen te houden, maar toch een gemeenschappelijk punt te geven, was hier een paviljoenachtig gebouw gedacht met een openbare functie. Dat werd het kantoorgebouw dat de Wavin in gebruik nam. Veel meer dan een architectonisch wonder was dit dus stedenbouwkundig een belangrijk gebouw.

Het beheer van al die openbare groene ruimte was verdeeld over de gemeente en de beherende woningcorporaties. Zeker bij de blokken met flatjes was er geen particulier groen. In veel wijken speelde het groen een rol bij de natuureducatie, wat tot uiting kwam in een rijk sortiment van bomen en struiken (soms van naamplaatjes voorzien), maar ook in de aanleg van dierenweides en eendenhuisjes. In enkele gevallen werden zelfs de nesten voor zwaluwen in de architectuur meentworpen.

Systeem

Het nadenken over stedenbouw en architectuur vóór en in de Tweede Wereldoorlog heeft een systeem opgeleverd, waarmee in de periode van de wederopbouw met goed gevolg de reusachtige bouwopgave kon worden aangepakt. Dat systeem had betrekking op de stedelijke functies, de verkaveling, de rol van het groen, de verdeling van de woningen en de standaardisatie van gebouwonderdelen. Betonfabrieken specialiseerden zich in het maken van bijvoorbeeld vloerelementen, kozijnen of raamomlijstingen, trappen of dakelementen. Timmerfabrieken ontstonden die zich richtten op het maken van kozijnen of trappen. De organisatie van het bouwproces werd aan de ene kant onderdeel van het geheel van het planingsapparaat en aan de andere kant werd het zelf meer en meer een kwestie van logistiek en montage in plaats van traditioneel bouwen. 'Met steentjes stapelen lossen we de woningnood niet op', zo merkten de modernen onder de architecten graag op.

Dat systeemdenken kwam onherroepelijk ook in de vormgeving tot uiting en toen de waardering daarvoor afnam, kwam de appreciatie voor wijken zoals Holtenbroek ook onder druk te staan. Voeg daarbij een soms gebrekkige bouwkwaliteit, ver-

Voorzieningen werden op blokniveau, op buurtniveau, wijkniveau en stadsniveau gepland: de Coöp als buurtsuper. (Collectie Het Oversticht)

anderde eisen ten aanzien van bouwfysica (geluid, verwarming, vocht, isolatie) en andere aspecten van woonkwaliteit (badkamer, keuken) en er ligt een scala aan redenen voor bewoners om te vertrekken zodra zich de kans voordoet. Ook in Zwolle is het rondpompen van bewoners een thema, net als in de rest van het land. Van Holtenbroek naar de Aa-landen of Zuid, van Zuid naar Ittersummerbroek en van daar weer naar Stadshagen: ook dat zijn vormen van vooruitgang. Wat achteraan deze ketting overblijft is een wijk met de meeste gebreken, maar wel met de goedkoopste woningen. Kansen voor nieuwe groepen bewo-

ners, maar geen melkkoe voor de corporatie die steeds minder het geld bijeen krijgt dat nodig is voor een steeds grotere renovatie.

De huidige herstructurering van Holtenbroek moet op dat probleem een antwoord geven.

Bij de keuzen die moeten worden gemaakt, is het goed om terug te kijken naar de uitgangspunten die bepalend waren bij de bouw van het stadsdeel. Door alle dingen te onderzoeken en het goede te behouden, kan een bijzondere wijk ontstaan en dat is nodig, want gewone wijken zijn er al genoeg.

Plattegrond Holtenbroek. Het groene assenkruis (met scholen en andere voorzieningen) verdeelt de wijk in vier buurten. Linksonder ligt het wijkgedeelte Holtenbroek I. (Collectie Het Oversticht)

Holtenbroek 1 vanaf de Terborch-veste flat gezien in oostelijke richting. Op de voorgrond de Trapjeswoningen. Linksboven, in het gebied rond de Beethovenlaan, is nu de renovatie aan de gang. Zie ook de plattegronden op de pagina's 76 en 78. (Collectie Het Oversticht)

Holtenbroek forever

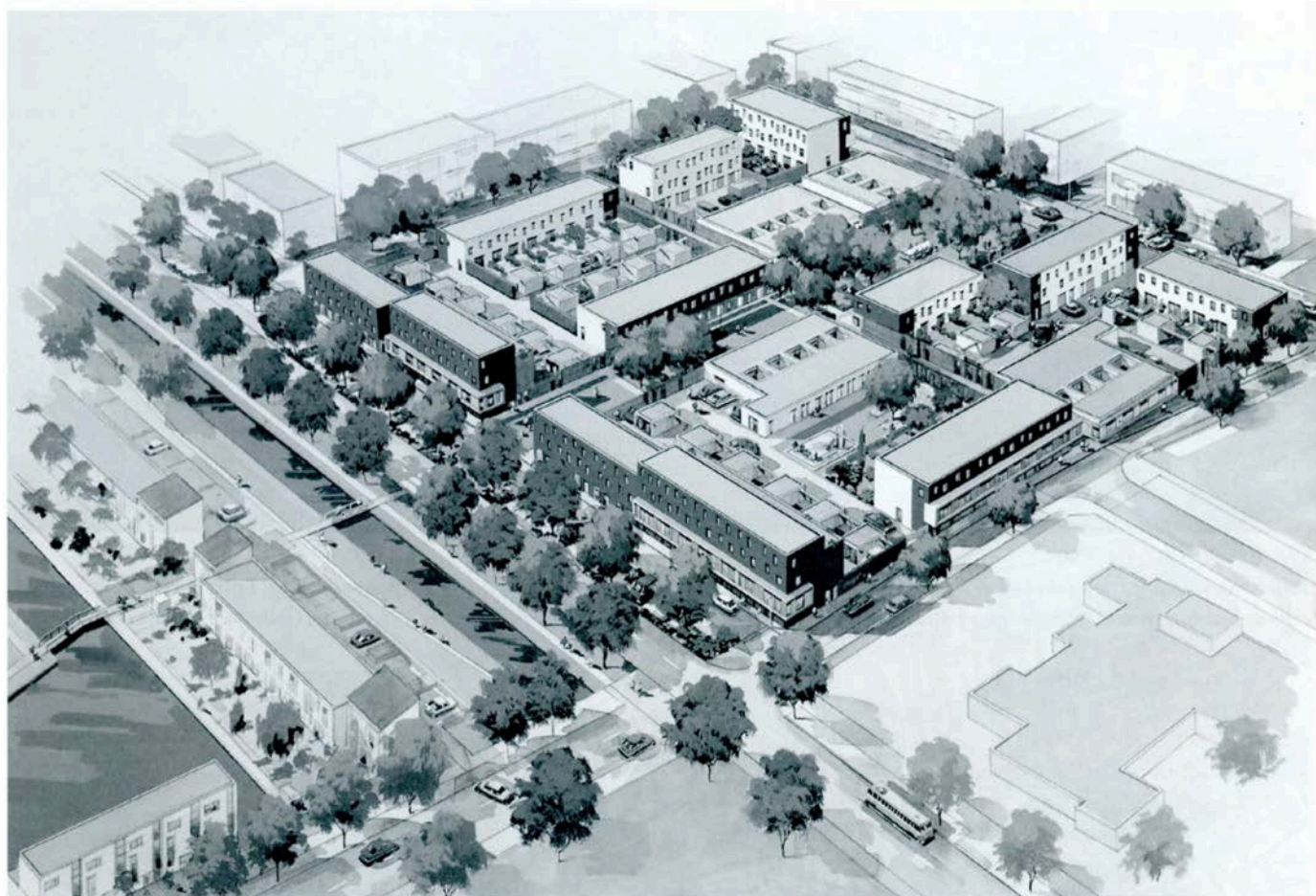
Jan Roncken

Het artikel van Dirk Baalman 'Holtenbroek in revisie' schetst op heldere wijze de maatschappelijke kaders en de stedenbouwkundige ideeën waarbinnen wijken als Holtenbroek zijn ontstaan. In deze bijdrage wordt beschreven wat er de laatste jaren is veranderd en wat er nog op stapel

staat. De nadruk ligt daarbij op de fysieke aspecten en op het bezit van de corporaties.

Holtenbroek voor de middenklasse?

In Holtenbroek staan ongeveer 4500 woningen. Tachtig procent is sociale huurwoning en in de

Vogelvluchtimpresie van geplande woningen op de plaats van de voormalige portiekwoningen rond de Beethovenlaan (fase 1 van Holtenbroek I). Start bouw mei 2004, oplevering van de woningen mei 2005. (Projectteam Holtenbroek 1)

jaren vijftig (vanaf 1958) en zestig gebouwd door de woningcorporaties deltaWonen (voorheen SavoWzn) en SWZ.

In de jaren tachtig was Holtenbroek niet de prettigste wijk om in te wonen: veel vandalisme, burenruzies, drugsoverlast en vervuiling. In een deel van de wijk waren ook het gedateerde woningaanbod en een onevenwichtige samenstelling van de bewoners belangrijke oorzaken van de problemen. Dit is de tragiek van naoorlogse wijken als Holtenbroek. De wijk is oorspronkelijk gebouwd voor lagere- en middeninkomens, maar kreeg vanaf de jaren tachtig te maken met concurrentie van stadsuitbreidingen. Deze nieuwe wijken hadden voor de middengroepen meer te bieden. In wijken als Holtenbroek kwamen nieuwe bewoners die niet veel te kiezen hadden. Het wijkgedeelte Holtenbroek 1 werd daarmee voor een deel van de bewoners een doorgangshuis, een gebied waar je alleen woonde omdat je niks beters kon krijgen.

We zeggen uitdrukkelijk 'voor een deel van de bewoners', omdat velen heel bewust en positief voor Holtenbroek blijven kiezen. We spreken vaak met jonge en oude bewoners die voor geen goud weg willen.

Een toekomstschets voor de wijk

In de jaren negentig zijn de sociale problemen en de overlast intensief en succesvol aangepakt, met een betere leefbaarheid en sfeer als resultaat. Maar het was wel duidelijk dat de wijk meer aandacht nodig had dan een extra politiepост en hier en daar een renovatieplannetje. De gemeente ging daarom aan de slag met het maken van een kaderstellend plan, het wijkplan.

Eind jaren tachtig was overigens al een eerste, stedenbouwkundig georiënteerde, poging ondernomen. De architect Fons Verheyen schetste een toekomstbeeld waarin (dure) nieuwbouw werd toegevoegd in de groenzones en aan het Zwarte Water. De winkelvoorzieningen werden geconcentreerd aan het Jaaglijn. Vooral het bouwen in de groenzones greep nogal in op de oorspronkelijke structuur en de plannen werden niet goed ontvangen door de buurt.

Na een impasse ging de gemeente een paar jaar later opnieuw aan de slag. Het nieuwe wijkplan

had, in tegenstelling tot het werk van Verheyen, meer aandacht voor de sociale aspecten van de wijk en voor het creëren van draagvlak voor de toekomstvisie. En zie, de stedenbouwkundige visie van het wijkplan wijkt op een aantal essentiële punten niet erg veel af van het plan van Verheyen en wordt toch beter geaccepteerd. Ook nu worden de winkelvoorzieningen geconcentreerd en komt er nieuwbouw in het groene assenkruis.

Nieuwbouw, ook in het assenkruis

De komende jaren verandert er veel in de wijk. Het Projectteam Holtenbroek 1 (dit is een samenwerkingsverband tussen de woningcorporaties SWZ en deltaWonen) is bezig met de sloop van 450 portiekwoningen, rond de Beethovenlaan. Hier komen 350 nieuwe woningen voor in de plaats. De 92 woningen die vanaf mei 2004 gebouwd worden, vormen de eerste fase van dat project. Daarover straks meer.

Maar er volgt meer nieuwbouw:

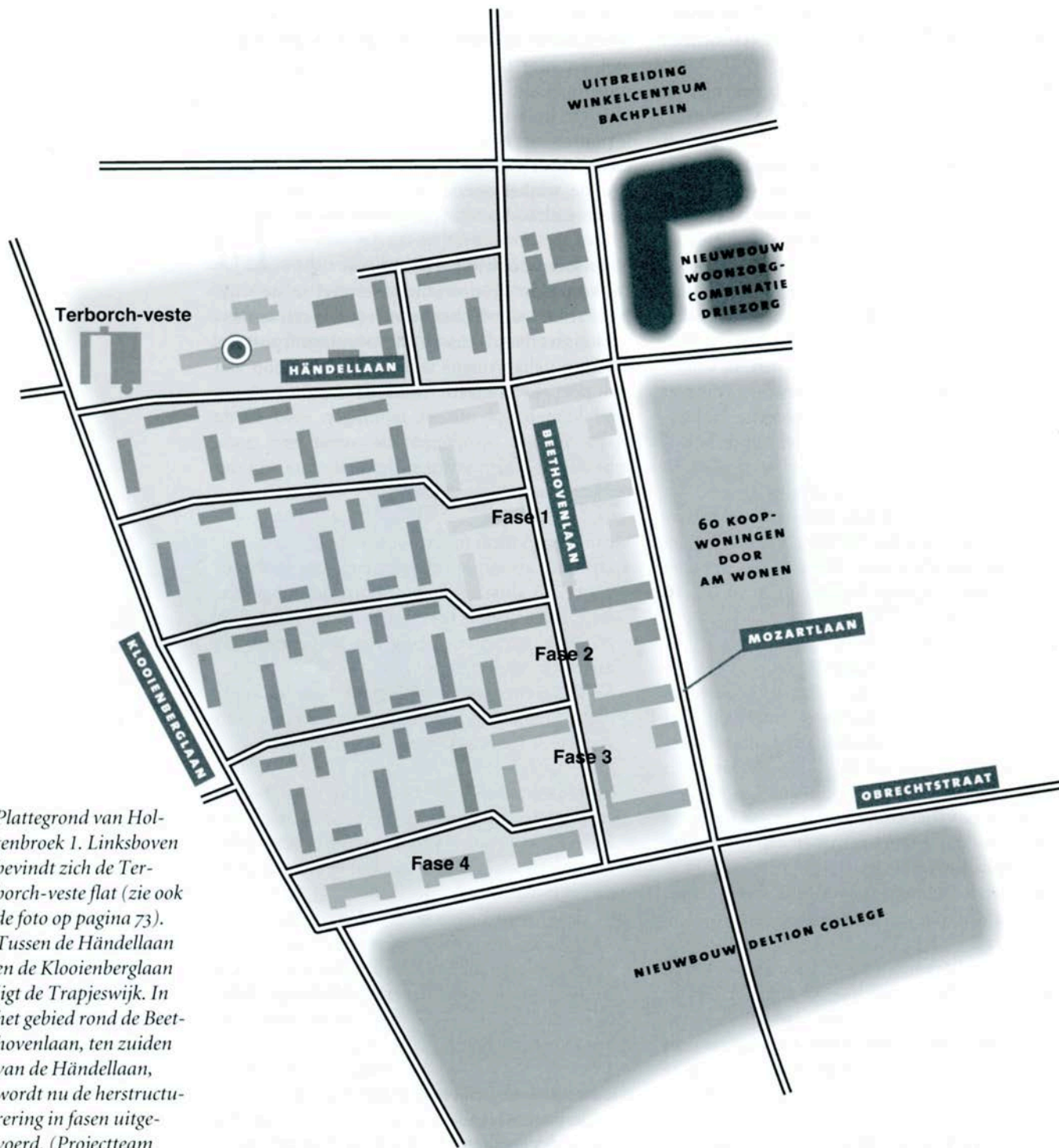
- Op de corporatiewoningen langs de Bachlaan en de Klooienberglaan (noordzijde) ligt een sloopbestemming, te realiseren vanaf 2005.
- Aan het Bachplein komt een winkelcentrum met appartementen.
- SWZ is al twee jaar in overleg met haar huurders in de 'Trapjeswijk' om samen een plan te maken voor deels renovatie, deels sloop/nieuwbouw.

Niet onomstreden is het besluit van de gemeente nieuwbouw toe te staan in het groene assenkruis:

- Het Wavin-gebouw van de architect Jelle Jelles is gesloopt ten behoeve van een woonzorgcomplex plus woningen.
- In de groenstrook aan de Mozartlaan bouwt AM Wonen zestig koopwoningen.
- Woningcorporatie SWZ tot slot, heeft een eerste studie gedaan naar het realiseren van forse woonblokken in en aan het Zwarte Water ter hoogte van de Trapjeswijk.

Nieuwe stedenbouw rond de Beethovenlaan

Van de bovenstaande plannen lichten we er één uit en nader toe: de nieuwbouw van 350 woningen rond de Beethovenlaan.

Plattegrond van Holtenbroek 1. Linksboven bevindt zich de Terborch-veste flat (zie ook de foto op pagina 73). Tussen de Händellaan en de Klooienberglaan ligt de Trapjeswijk. In het gebied rond de Beethovenlaan, ten zuiden van de Händellaan, wordt nu de herstructurering in fasen uitgevoerd. (Projectteam Holtenbroek 1)

Een paar jaar gelden ontwikkelde de gemeente in overleg met de twee corporaties een stedenbouwkundig plan voor dit gebied. Maar toen het klaar was, werd na lang dubben toch besloten geheel opnieuw te beginnen. De uitkomst werd beoordeeld als 'te braaf en te weinig ambitieus'. De corporaties wilden met dit eerste sloop/nieuwbouwplan een 'imagodreun' uitdelen en aan huidige en toekomstige bewoners laten zien wat de kwaliteitsambities zijn van de corporaties.

Met de gemeente werd afgesproken dat de corporaties binnen de randvoorwaarden van de gemeente een nieuw plan zouden maken en dit ter goedkeuring voorleggen aan de gemeente.

Karelse van der Meer Architecten werd ingeschakeld voor het stedenbouwkundige plan en voor de architectuur van de eerste fase.

Het nieuwe ontwerp gaat uit van veel buurtgroen en maakt in vergelijking met de bestaande wijkopbouw een duidelijker scheiding tussen openbaar en privé. Zeven clusters met woningen liggen in een openbaar toegankelijk, groen en autovrij gebied. Parkeren vindt plaats 'achterom' op eigen erf of op collectieve binnenterreinen. Het plan kent een grote variëteit aan woningen: groot, klein, patio, terraswoningen, herenhuizen, woonwerkwoonings, koop- en huurwoningen. De collectieve binnengebieden worden uitgegeven in 'mandelig eigendom' waardoor de bewoners zelf verantwoordelijk zijn voor inrichting en beheer.

Respect voor oorspronkelijke opzet?

Vanuit verschillende hoeken zijn vraagtekens geplaatst bij de ingrepen die in naoorlogse wijken worden gepleegd. Wordt er niet te snel gesloopt? Hebben de ingrepen wel voldoende respect voor de sterke kanten, de structuur van de oorspronkelijke wijkopzet?

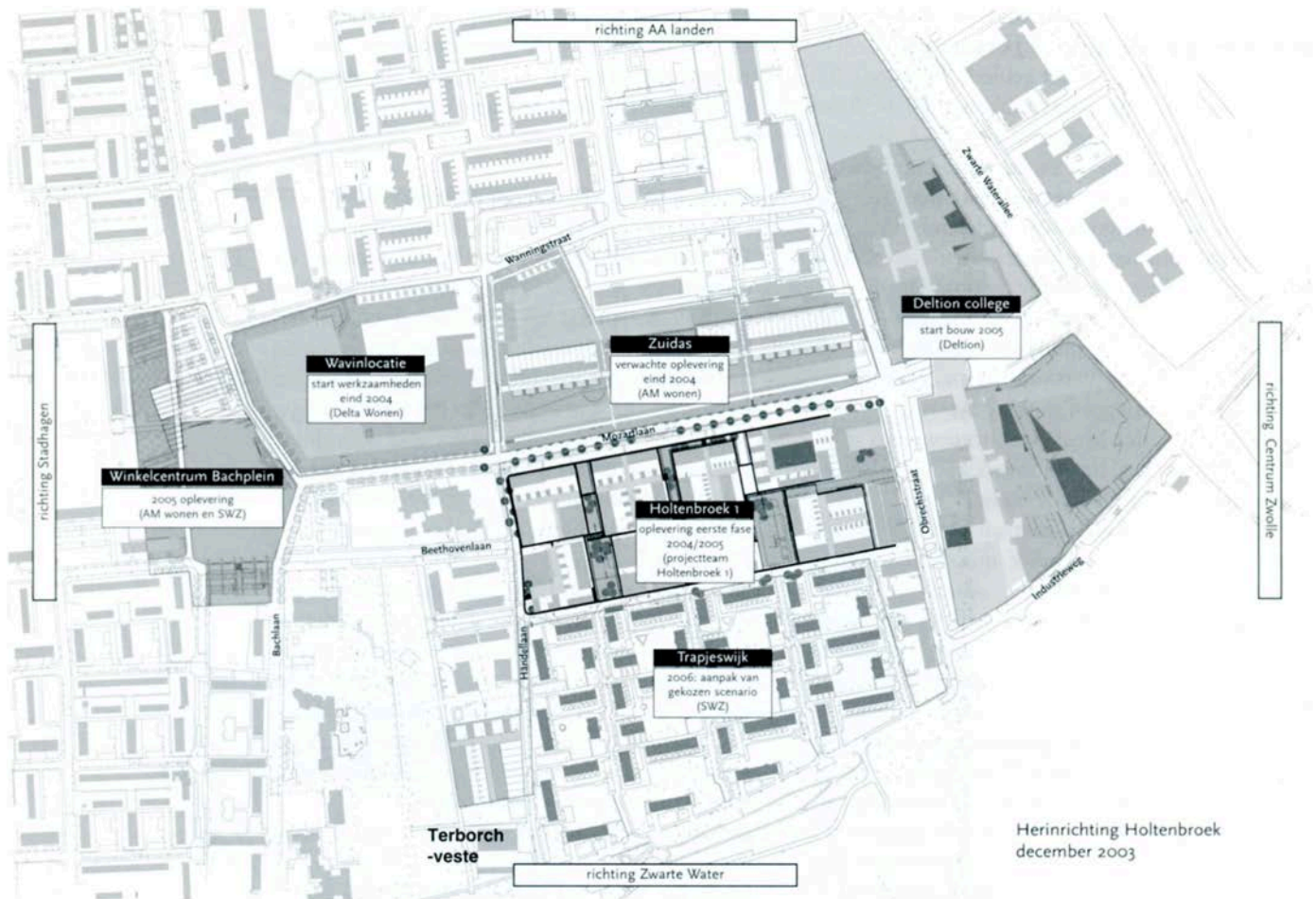
In een recente uitgave over de herstructurering van naoorlogse wijken, stelt men dat '... de gehele sloop- en nieuwbouwopgave gepaard gaat met een mate van culturele onverschilligheid ten opzichte van het idealisme en het vakmanschap die aan de wederopbouw wijken ten grondslag hebben gelegen.'*

Hoewel deze uitspraak ons wat ver gaat, is het wel goed om stil te staan bij de wijze waarop de

herstructurering van Holtenbroek al dan niet rekening houdt met de oorspronkelijke ideeën van de ontwerpers van de wijk. Zijn alle veranderingen ook echte verbeteringen dan wel noodzakelijk?

Stellingen en aanzetten voor discussie

1. De aantasting van het groene assenkruis
De ontwikkeling van de Wavin-locatie, de nieuwbouw van AM Wonen aan de Mozartlaan en de eerste ideeën van SWZ om in en aan het Zwarte Water te bouwen, gaan ten koste van de open ruimte, de hoeveelheid groen en de sterke, oorspronkelijke structuur van het assenkruis. Echter: als we iets willen doen aan de huidige woningnood en als we het buitengebied zo veel mogelijk willen ontzien, dan zullen we een meer compacte stedenbouw moeten accepteren.
2. De stempelstructuur
Het is niet verstandig om de stempelstructuur van Holtenbroek op alle facetten volledig te handhaven. Anno nu wenst men op een andere wijze te wonen en samen te leven dan in de jaren vijftig. De collectiviteit, het samenhorigheidsgevoel, de sociale cohesie is minder dan toen. Veel mensen kiezen eerder voor een eigen tuintje dan voor grotere openbare ruimten.
3. De collectieve binnengebieden in het nieuwe ontwerp
De keuze voor het concept van de collectieve binnengebieden bij de nieuwbouw is een dappere maar risicovolle keuze. Projectontwikkelaars en makelaars hebben deze keuze al betiteld als een 'niet-marktconform residu van idealisme'. De corporaties zijn en blijven van mening dat er huishoudens zijn die een dergelijk woonmilieu aantrekkelijk vinden. Daarnaast vinden we dat Karelse van der Meer er uitstekend in is geslaagd een moderne interpretatie te geven van de oorspronkelijke stedenbouwkundige structuur.
4. Slopen of renoveren
De sloop van de portiekwoningen rond de Beethovenlaan was een goede keus. De bouwtechnische staat was veel te slecht voor een renovatie en verder exploiteren zou leiden tot een neergaande spiraal van de wijk.

Plattegrond van Holtenbroek waarop aangegeven wat er de komende tijd staat te gebeuren. (Projectteam Holtenbroek 1)

De keuze voor sloop of renovatie van de Trapjeswoningen zal ingewikkelder zijn. Deze woningen zijn technisch net zo slecht, maar hebben meer uitstraling en misschien zelfs 'historische waarde'. De vraag is of het uiteindelijk mogelijk en verantwoord is per woning één ton onrendabel te investeren voor een basisrenovatie. Dat is afhankelijk van de financiële afweging die de corporatie maakt, maar ook van de duurzaamheid van het concept dat voor de totale wijk gekozen wordt.

5. Meer kennis, analyse en discussie is nodig. Corporaties weten nog onvoldoende van bewonersvoorkeuren; en de discussie over de wijze waarop nieuwe plannen inpasbaar zijn in Hol-

tenbroek wordt door diverse partijen niet intensief genoeg gevoerd.

Toch dat is absoluut nodig, want we sluiten ons graag aan bij de slotzin van het artikel van Dirk Baalman:

'Bij de keuzen die (...) moeten worden gemaakt, is het goed om terug te kijken naar de uitgangspunten die bepalend waren bij de bouw van het stadsdeel. Door alle dingen te onderzoeken en het goede te behouden, kan een bijzondere wijk ontstaan en dat is nodig, want gewone wijken zijn er al genoeg.'

* Jacqueline Tellinga, *De Grote Verbouwing. Verandering van naoorlogse woonwijken*, Nederlands Architectuurinstituut, 2004

Recent verschenen*

Coster, Wim, *Metamorfoses: een geschiedenis van het Gymnasium Coleanum*, Zwolle cop. 2003. (Zie ook bespreking elders in dit tijdschrift).

Coster, Wim; met medew. van Marianne Bannink ... [et al.], *Hollandse Nieuwe in Zwolle: een multidisciplinaire geschiedenis*, Zwolle 2003.

Coster, Wim (red.), Wim Huijsmans ... [et al.], *Het Kleine of Oldeneler Veer: een geschiedenis van eeuwen over de IJssel*, Zwolle 2004.

[Gemeente Zwolle. Welzijn. afd. Burgerzaken], *Stratengids 2004*, Zwolle 2004.

[Gerfen, Karin ... et al.], *Hommage aan de beeldhouwer Titus Leeser: beeldenroute in Zwolle*, Zwolle 2004.

Uitgegeven ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van de Zwolse beeldhouwer.

Gevers, A.J. en A.J. Mensema; [fotogr. Hans Westerink], *De havezaten in Twente en hun bewoners*, Zwolle 2004, (2e druk).

Mensema, A.J.; [fotogr. Hans Westerink], *De havezate Den Berg te Dalfsen: een adellijk huis en zijn bewoners*, Zwolle 2004.

Deze uitgave verscheen ter gelegenheid van de bewerking van het archiefmateriaal over de havezate Den Berg te Dalfsen, gelegen aan de rivier de Vecht in Overijssel, en ter ere van het feit dat in 2003 Den Berg 300 jaar in bezit is van de familie Van Dedem (de laatste jaren de Van Dedem-Den Berg Stichting).

Het Oversticht, *Boerderij@tlas* [CD-ROM], Zwolle 2003.

Naast een overzicht van verschillende Overijsselse boerderijtypen adressen van tuinpadlocaties en museumboerderijen.

Schaik, Ton H.M. van; beeldred. Ton Hendrikman, *Een mooi geloof: katholieken in Salland vanaf de reformatie tot 2000*, Kampen 2003, (Publicaties van de IJsselacademie; 169).

In 2003 werd het 150-jarig herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland herdacht. Voor het Dekenaat Salland was dit aanleiding het initiatief te nemen tot een publicatie, waarin de geschiedenis van de Sallandse katholieke gemeenschap vanaf de Reformatie tot heden in kaart zou worden gebracht. (Zie ook bespreking elders in dit tijdschrift).

Stedelijk Museum Zwolle ... [et al.]; foto's Ben Vulkers; red. Marieke Schaap-Steegmans; eindred. Rita Kamphuis], *Holtenbroek spreekt aan*, Zwolle 2003.

Interviews met inwoners van de Zwolse wijk Holtenbroek, naar aanleiding van de expositie in het Stedelijk Museum Zwolle over ontstaansgeschiedenis en toekomst van deze naoorlogse wijk.

Westerink, *Geraart, Villa's, veestallen en fabrieken: leven en werk van architect G.B. Broekema (1866-1946)* Kampen 2003.

(Zie ook bespreking elders in dit tijdschrift).

* in 2003 en eerste kwartaal 2004

Marieke Schaap-Steegmans

Boekbesprekingen

Ton H.M. van Schaik, *Een mooi geloof. Katholieken in Salland vanaf de Reformatie tot 2000*. IJsselacademie, Kampen 2003 (Publicatie nr. 169). Prijs € 23.

In 2003 was het 150 jaar geleden dat de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Nederland kreeg (weer) bisdommen, dekenaten en parochies. Voor het dekenaat Salland was dit aanleiding het initiatief te nemen tot een publicatie om 400 jaar katholiek leven in Salland in kaart te brengen. Op vrijdag 12 december 2003 kon aan monseigneur dr. Gerard de Korte, deken van Salland, tijdens een feestelijke bijeenkomst in de Onze Lieve Vrouwebasiliek in Zwolle het eerste exemplaar aangeboden worden van *Een mooi geloof. Katholieken in Salland vanaf de Reformatie tot 2000*.

Het boek is opgesplitst in vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt de periode beschreven dat de Hervorming haar intrede deed en de uitoefening van de katholieke godsdienst verboden werd. De katholieken verkeerden in de rol van de underdog. In het tweede hoofdstuk, dat in 1727 begint, neemt de tolerantie ten opzichte van de katholieken toe. De scherpe kantjes ten opzichte van de papisten zijn er af. De nederduits-gereformeerde (= hervormde) kerk is nog wel de 'heersende kerk' maar in 1795 is het daarmee gedaan. Staatkundig en godsdienstig gaan de zaken op de schop. Er is geen bevoorrechte kerk meer in Nederland. Langzaam kruipen de katholieken uit hun schulp.

Het derde hoofdstuk vangt aan met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Nederland houdt op missiegebied te zijn en krijgt vijf

bisdommen. De bisdommen worden opgesplitst in dekenaten en vervolgens in parochies. Het grondgebied van Salland valt onder de dekenaten Zwolle en Deventer. Het is de tijd van langzame emancipatie van het katholieke volksdeel. Algemeen kiesrecht en de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in het begin van de twintigste eeuw brengen dit proces in een stroomversnelling, maar leiden tevens tot een verzuilde samenleving: één katholieke partij, katholieke scholen, katholieke vakbonden, katholieke sport en andere clubs, alle met een geestelijk adviseur. Het Rijke Roomse Leven in optima forma.

In het vierde hoofdstuk, dat begint met de Tweede Wereldoorlog, raken de katholieken in Salland, evenals elders in Nederland, na de Wederopbouw op drift. Groot zijn de veranderingen na het Tweede Vaticaans Concilie. Onzekerheid alom. De ontkerkelijking neemt toe. Maar wat zeggen cijfers. De betrokkenheid van diegenen die in de katholieke kerk blijven en zich daarvoor inzetten, onder meer bij de liturgische vernieuwingen, is groter en intenser dan ooit. Er is toekomst voor de katholiek met hart en ziel, ook in Salland.

Van Schaik beschrijft hoe *mooi* de Sallandse katholieken hun geloof vonden en hoeveel ze over hadden voor de beleving ervan in de eredienst en de vroomheid, in de caritas en het sociale leven, in allerlei verenigingen en missieactiviteiten. In elk hoofdstuk wordt steeds aandacht besteed aan de situatie in de drie IJsselsteden Deventer, Kampen en Zwolle en aan de situatie op het platteland van Salland. Van Schaik baseert zijn informatie op literaire bronnen. Naast de algemene kerkhistorische literatuur heeft hij dankbaar gebruik gemaakt van de vele gedenkboeken, die in de afgelopen jaren van de meeste parochies in Salland zijn ver-

schen en doorgaans niet uitkomen boven het locale katholieke maaiveld. De informatie uit deze gelegenheidsboeken heeft Van Schaik gefilterd en geanalyseerd en op een voortreffelijke wijze aaneengesmeed om de situatie in Salland te beschrijven.

Voor belangstellenden voor de geschiedenis van Zwolle is het boek bijzonder aantrekkelijk, omdat een aantal illustere Zwollenaren uitgebreid voor het voetlicht treedt. Op de eerste plaats is dat Arnold Waeijer, aartspriester en pastoor, wiens memoires een onuitputtelijke bron zijn voor het katholieke Zwolle van de zeventiende eeuw. In de negentiende eeuw is het pastoor en deken Van Kessel, die nauwgezet het *Liber Memorialis* (=kroniek van de parochie) van de Onze Lieve Vrouwekerk bijhield en over wie veel bijzonderheden vermeld worden. Andere Zwolse grootheden uit die tijd zijn leden van de families Schaezman, die ook hoge functies in het aartsbisdom vervulden, Van Sonsbeek en Vos de Wael. Onvermeld mag ook de naam van Willem van Rossum niet blijven. Geboren in de Hagelsteeg en opgegroeid in het Zwolse rooms-katholieke weeshuis, bracht hij het tot kardinaal. In die hoedanigheid was hij onder meer belast met missionering. Als een van de eersten drong hij aan op de vorming van een eigen, autochtone clerus ter verkondiging van het katholieke geloof in de derde wereld.

Opmerkelijk is de rol van Thomas a Kempis. Geboren aan het eind van de veertiende eeuw bleven zijn gedachtengoed en dat van de Moderne Devotie door alle eeuwen heen (en in alle hoofdstukken) een geweldige inspiratiebron voor velen, en niet alleen voor katholieken.

Het boek loopt als een trein en leest vlot. Van Schaik verstaat de kunst om de geschiedenis op een boeiende wijze te verhalen. De schrijfrant is onderhoudend, soms met een lichte ironie en een vleugje onderkoelde humor en deed mij denken aan de verteltrant van Godfried Bomans. Voor katholieken van veertig jaar en ouder zijn de laatste twee hoofdstukken een feest van herkenning. De sfeer uit de tv-serie *Dagboek van een herdershond* waart er in rond. Het kostte mij moeite het boek weg te leggen. Ik heb het met heel veel plezier

gelezen. Voor mij, geboren en getogen in Lemelerveld in de parochie van pastoor Morselt, kon Van Schaik geen rakere typering geven van deze strenge dorpspastoor. Zijn codetaal 'het zoeken van de naaste gelegenheid tot zonde' was voor elk stel dat verkering had duidelijk. En voor diegenen die op danscursus gingen had hij de welgemeende raad: 'dans met elkaar, maar niet de hel in.' Zelf was hij een verwoed jager, iets wat volgens het Kerkelijk Wetboek voor geestelijken verboden was. Fijntjes merkt Van Schaik dan ook op dat Morselt voor zichzelf duidelijk milder was dan voor zijn kudde. Zijn vervaarlijke jachthonden, gehuisvest vlak bij de sacristie, joegen elke jonge misdienaar de stuipe op het lijf. Ook in mijn geboortedorp was en is de combinatie van kerk en kroeg van 'vitaal en vitaliserend' belang: na de vroegmis gingen de mannen naar het café en de vrouwen naar de koffiekamer van de kruidenier. Ondertussen werden de boodschappen klaargezet.

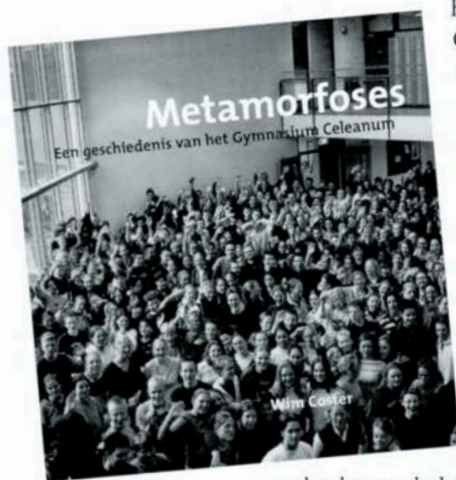
Valt er dan helemaal niets aan te merken op dit boek? Bijna niet. Hier en daar een slip of the pen. Op blz. 64 komen de Zusters van Liefde naar Zwolle. Het was in het jaar 1844. 'Aan het station stonden de beide pastoors [Van Kessel en Jaspers] klaar als commissie van ontvangst'. Het station in Zwolle werd echter pas in juni 1868 in gebruik genomen. Het vaandel van de rooms-katholieke Middenstandsvereniging op blz. 96 is zeker gemaakt na 1900. Niet alleen de zusters van het ziekenhuis in Raalte waren actief bij het verzet in de Tweede Wereldoorlog, ook hun collega's in Zwolle maakten zich zeer verdienstelijk voor de illegaliteit, zie Kees Ribbens, *Bewogen jaren; Zwolle in de Tweede Wereldoorlog*. De voorletters van burgemeester Van Karnebeek zijn M.P.M. (blz. 125). De dorsende pastoor op blz. 128 is Stokman, vergelijk de foto op blz. 127. De beide foto's op blz. 128 zijn, gelet op de versiering, uit hetzelfde jaar (1956). In de index zijn twee lemmata aan Arnold Waeyer gewijd.

Peanuts natuurlijk als je beseft dat het boek zoveel juiste informatie bevat en zo goed gedocumenteerd is. De typering is trefzeker en de zinnen beeldend, getuigend van een zeer grote kennis van de materie, ook van binnenuit. Ruim

400 jaar geschiedenis van katholieken in Salland passeert op een voortreffelijk wijze de revue. Een mooi geloof is ook een mooi boek geworden, in de gevleugelde betekenis van de titel. Lof komt toe aan de initiatiefnemers, de uitgever en de begunstigers, maar de meeste lof verdient de auteur.

Wim Huijsmans

Wim Coster, *Metamorfoses. Een geschiedenis van het Gymnasium Celeanum*. Waanders Zwolle 2003. 132 pp., ISBN 90-400-884-7-0, prijs € 24,95.

Het herinneringsboek van het Gymnasium Celeanum is voor ieder die zich interesseert voor deze school een aantrekkelijk document geworden. Het is een feestelijke uitgave, mooi van opzet en met mooi - deels gekleurd - beeldmateriaal, in een prettig formaat, kortom: een lust voor het oog. De schrijver, Wim Coster stond voor de moeilijke taak om in betrekkelijk klein bestek keuzes te maken uit de vele hem beschikbare gegevens

zonder het verleden geweld aan te doen. In twee hoofdstukken beschrijft hij de zes eeuwen van het bestaan van de Latijnse School tot aan 1930, toen het gymnasium verhuisde naar de Veerallee. Kort daarna kreeg de school de naam Gymnasium Celeanum ter herinnering aan de roemruchte rector Johan Cele, die bekend stond als een geleerd docent, een onderwijsvernieuwer en een leidsman voor de jeugd. Dat in dit korte bestek het 'Utrechts Schisma' zonder veel uitleg genoemd wordt, lijkt me te hoog gegrepen voor de gemiddelde lezer. Niet aangenomen kan worden dat iedereen op de hoogte is van de gewijzigde verhoudingen tussen kerk en staat bij de opkomst van de burgerij en welke nadelen de Latijnse School te Zwolle van dit conflict heeft ondervonden.

De nadruk van het boek (zie de titel) ligt op de geschiedenis van het Celeanum aan de Veerallee. De opzet was zoveel mogelijk documenten, herin-

neringen, foto's en verhalen van oud-leerlingen op te nemen in het geheel. Het moet voor de schrijver zeker niet gemakkelijk zijn geweest zoveel bronnen aangedragen te krijgen. Toch is hij erin geslaagd om op soepele wijze dit materiaal te vervlechten in zijn tekst en er een geheel van te maken. Het werk heeft natuurlijk door de inbreng van deze enthousiaste betrokkenen veel aan levendigheid gewonnen. Maar het risico hiervan is dat de lezer zich beperkt tot de smeulige verhalen van eigen ervaringen en van buitenschoolse activiteiten en het historisch verhaal laat voor wat het is. De waarschuwing van rector Brink komt dan goed van pas: 'Zorg dat het werk in orde is, dan is al het andere des te prettiger'. Het werk in deze is zeker geen zware opgave. Het lezen van de tekst van Coster is geen last. Hij leidt de lezer op duidelijke wijze door de geschiedenis van denkbare, botsende opvattingen en onstuimige ontwikkelingen in het onderwijs. Waarin steeds meer plaats werd ingeruimd voor buitenschoolse activiteiten en initiatieven. Het Celeanum werd hoe langer hoe meer een leefgemeenschap, waar creativiteit en verantwoordelijkheid gestimuleerd werden. In dit kader ontbreekt helaas een foto van de karakteristieke kop van Horreüs de Haas. Zo mis ik bij de Elma enigszins de raadselachtige figuur van Octopus, de jaarlijks wisselende, anonieme columnist.

In de sfeer van een hechte leefgemeenschap is ook plaats voor momenten van rouw bij het verlies van een jonge leerling. Het is goed dat de schrijver hierbij stil staat. Hiermee wekt hij bovendien ieders eigen herinneringen bij dergelijke droevige gebeurtenissen.

Conclusie: Het resultaat is een hartverwarmend document dat ik iedereen van harte kan aanbevelen. Jammer is wel dat de lijst van personeelsleden zelfs na de addenda et corrigenda nog niet compleet is. Zoiets zal in de toekomst niet meer voorkomen, aangezien alle gegevens vastliggen op de harde schijf.

Het was een goede ingeving van de tekendocent Frans van de Vrande om bij de verhuizing van de school een herinneringsboek te doen uitgeven. De schoolleiding nam de suggestie dan ook enthous-

siast over, benoemde een werkcommissie een deed een sublieme keuze door de historicus Wim Coster als schrijver te vragen.

Die verhuizing naar de nieuwe locatie aan de Zoom, ver verwijderd van de stadskern, riep bij velen bange gevoelens op. Wat zou er van het Celeanum 'in de wei' overblijven? Inmiddels weet iedereen dat het gymnasium de perikelen van deze ingrijpende verandering met glans overwonnen heeft en met nieuw elan bezig is aan een toekomst met perspectief. Dit nieuwe begin aan de Zoom kon niet beter gestut worden dan door de herinneringen aan het gymnasium te verankeren in een compact geheel. Om de wankelmoedigen een hart onder de riem te steken en tevens het historisch besef te benadrukken, is het een vondst te noemen om in de titel te wijzen op de gedaanteveranderingen van de school door de eeuwen heen.

Bij de verhuizing in 1930 van de binnenstad naar de Veerallee voerde het geringe aantal docenten en leerlingen in processie artikelen met zich mee die in de nieuwe school een plaats moesten krijgen. Bij deze verhuizing beveel ik alle betrokkenen bij het Celeanum de *Metamorfoses* aan als vademecum en ik hoop dat velen nog vaak de wens zullen uitzingen: 'floreat, splendeat societas!'

Mary Vermeulen - Bongaerts

Geraart Westerink, *Villa's, veestallen en fabrieken. Leven en werk van architect G.B. Broekema (1866-1946)*. Stichting IJsselacademie, 2003. 244 pp., ruim geïllustreerd zwart wit en kleur, met literatuurverwijzing en index. ISBN 90-6697-154-1, prijs € 27,50.

Villa's, veestallen en fabrieken, dat het leven en werk van Gerhardus Berend Broekema (1866-1946) en zijn betekenis als architect behandelt, is gezien de vorm van het boek met een veelheid aan illustraties, tekeningen en foto's een bij-

zondere uitgave. Het boek is tot stand gekomen als een samenwerkingsproject van de Stichting IJsselacademie te Kampen en het Zwols Architectuur Podium. De publicatie is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het Stimuleringsfonds voor Architectuur, Het Oversticht, de provincie Overijssel, het Prins Bernhard Cultuurfonds Overijssel en de gemeente Kampen. Op donderdag 4 september 2003 werden door de IJsselacademievoorzitter in de Raadszaal van het Stadhuis te Zwolle de eerste exemplaren van het boek aangeboden aan vertegenwoordigers van Zwolle Kampen Netwerkstad, waarna de auteur Geraart Westerink een inleiding hield over de totstandkoming en de inhoud van het boek. De gelijknamige tentoonstelling *Villa's, veestallen en fabrieken. Leven en werk van architect G.B. Broekema*, werd in dezelfde bijeenkomst ingeleid door de adjunct-directeur van Het Oversticht, Dirk Baalman. Tevens sprak deze zijn waardering uit over dit project en gaf aan dat op het gebied van de (lokale) architectuurhistorie nog veel onderzoek valt te doen. De tentoonstelling die in september 2003 stond opgesteld in de hal van het Stadhuis te Zwolle, was vervolgens in oktober 2003 te bezichtigen in het Stedelijk Museum te Kampen.

Villa's, veestallen en fabrieken is chronologisch van opzet. De van oorsprong uit Assen afkomstige timmermanszoon Gerhardus Berend Broekema ambieerde al tijdens zijn HBS-periode een bouwkundige loopbaan. In relatief korte tijd ontwikkelde hij zich tot een kundig en talentvol architect. Zijn ervaringen bij de nieuwbouw van het Gouvenementshuis in Assen, zijn stage bij de Provinciale Waterstaat van Drenthe en ook zijn praktijkopleiding in Nijmegen bij architect en autodidact Derk Semmelink zullen ongetwijfeld hebben bijgedragen tot zijn ambitieuze en succesvolle carrière. Het grootste deel van zijn leven woonde en werkte Broekema echter in de regio Kampen-Zwolle en daarom heeft hij in dit gebied het meeste gebouwd. In de toenmalige gemeenten Zwolle, Zwollerkerpel, Kampen, Kamperveen, Grafhorst, IJsselmuiden, Veecaten en Wilsum heeft Broekema gedurende zijn zeer arbeidzame leven een grote diversiteit aan gebouwen in verschillende stijlen

neergezet. Behalve in deze regio bevinden zich ook nog in Steenwijk, Almelo, Dedemsvaart en in Leeuwarden opvallende door hem ontworpen panden. Ofschoon Broekema bekend stond als ontwerper in Jugendstil, wordt dit beeld door auteur Westerink bijgesteld. Na een grondige studie van zijn werk blijkt dat dit niet alleen bestaat uit kwalitatief hoogstaande Jugendstil-ontwerpen, maar dat hij in verschillende stijlen bouwde. In zijn beginperiode koos Broekema duidelijk voor de eclectische stijl met zijn voorkeur voor de neo-rennaissance om vervolgens geleidelijk over te gaan naar de Jugendstil, die een breuk betekende met de gangbare negentiende-eeuwse neostijlen. Na een periode van Jugendstil streefde in navolging van Berlage, het nationale voorbeeld, ook Broekema naar versobering in de stijl van het Nieuwe Bouwen. Een poging tot vereenvoudiging na het uitbundige van de Jugendstil vond Broekema vervolgens in het vernieuwend traditionalisme van de Um 1800-stijl. Broekema bleek niet ongevoelig voor nieuwe ontwikkelingen en de invloeden van de Amsterdamse School, De Stijl, de Nieuwe Zakelijkheid en de Delftse School zijn als accentverschuivingen van de verschillende stijlen in zijn werken te herkennen. Toch blijkt achteraf dat de in Jugendstil gebouwde objecten het hoogtepunt in Broekema's carrière vormen, als we kijken naar de woonblokken van Emmastraat en Wilhelminastraat in Zwolle (1907) en bouw van de Centrale Apotheek te Leeuwarden (1910). Kenmerkend voor dit type architectuur waren de aan bloemen-, planten- en dierenwereld ontleende golvende lijnen, uitgevoerd in flamboyante en soms uiterst grillige vormen. Ook Broekema maakte veelvuldig gebruik van nieuwe (en vaak kostbare) materialen, zoals machinaal vervaardigde gladde en geglaazuurde baksteen en smeedijzer. Daarnaast waren decoratief beschilderde tegels en glas-in-lood erg in trek, dit in een opvallend kleurgebruik. De auteur beschrijft tal van voorbeelden uit het oeuvre van Broekema en hieruit blijkt dat de architect net zo gemakkelijk bouwde voor de industrie als voor het boerenbedrijf. In zijn veelzijdigheid ont-

wierp hij tal van woonhuizen, villa's, arbeiderswoningen, scholen, kerken, fabrieken, winkels en pakhuizen.

Westerink maakte voor dit onderzoek onder meer gebruik van de resultaten van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) dat in 1987 in Overijssel van start ging en tot doel had de jongere bouwkunst van periode 1850-1940 te inventariseren. Daaruit bleek dat min of meer vergeten maar destijds befaamde architecten fascinerend werk gemaakt hebben. In zijn voorwoord geeft de auteur aan dat 'de te raadplegen bronnen rijk waren, maar incompleet en onevenwichtig.' Vanzelfsprekend zou een nagelaten persoonlijk archief, waarover de auteur niet beschikte, de zoektocht aanzienlijk hebben versneld. Toch weet Westerink een goed beeld te scheppen van de figuur Broekema door zijn activiteiten te beschrijven op politiek-maatschappelijk gebied als gemeenteraadslid van Kampen en door zijn bouwadviezen in deze uitgave op te nemen. Ondanks de keuze voor een chronologische opbouw, afgewisseld door biografische bijzonderheden en bouwkundige en architectuurhistorische ontwikkelingen, is het boek geen saai opsomming van feiten geworden, maar een overzichtelijke en aantrekkelijke uitgave. *Villa's, veestallen en fabrieken* geeft meer informatie dan de titel doet vermoeden en is een goed leesbaar boek dat de onvermoede waarde van veel panden aan het licht brengt. Mede dankzij de hoeveelheid foto's en ontwerptekeningen is dit boek aanbevelenswaardig voor een groot publiek, althans voor iedereen die geïnteresseerd is in architectuur en in de regionale bouwkunst in het bijzonder.

Miriam Schneiders

Mededelingen

Contributie Zwolse Historische Vereniging

Op de jaarvergadering van de ZHV op 27 april 2004 is besloten om met ingang van het verenigingsjaar 2005 de contributie voor alle leden gelijk te stellen op € 25, met uitzondering van studenten.

Historisch Centrum Overijssel

Het HCO heeft de huwelijksakten van de gemeente Zwolle digitaal beschikbaar gemaakt. Ze krijgen een plaatsje op de landelijke website van vooroudergegevens in Nederland www.genlias.nl. Het HCO hoopt hiermee de dienstverlening aan stamboomonderzoekers te verbeteren.

Moordboerderijen in het Overijssels Vechtdal

In juni 2003 verscheen de publicatie *Langs moordboerderijen in het Overijssels Vechtdal* van de stichting Kunst & Cultuur Overijssel. Het boekwerkje bevat twee toeristische routes langs boerenhoven waar zich historische misdrijven hebben afgespeeld. De normale verkoopprijs is € 3,50. Leden van historische verenigingen kunnen dit boekje voor € 2,80 kopen bij de VVV's in het Vechtdal.

Stedelijk Museum Zwolle

100 jaar Ot en Sien

27 juni tot en met 22 augustus

Veel originele tekeningen, leesplankjes, schoolboeken en schoolplaten van Cornelis Jetses zijn in deze expositie te zien.

Zwolse drukken voor een markt zonder grenzen 1477-1523

11 september t/m 14 november

De eerste in Zwolle gedrukte boeken, afkomstig uit vele bibliotheken in archieven in Europa, worden geëxposeerd. Ook hoe gedrukt werd en wat daarbij mis kon gaan wordt aan de hand van voorbeelden duidelijk gemaakt.

Het jarenlange onderzoek naar deze boekproductie is verricht door prof. dr. J.M.M. Hermans van de Universiteit Groningen. Hiervan verschijnt een publicatie.

Grote Kerk

De Meester van Zwolle en zijn tijd, Johan van den Mynnesten (1425-1504)

27 april tot en met oktober

Voerman Museum Hattem

Herman Willem Daendels (1762-1818), beroemd Hattemer

Tentoonstelling over de bekende patriot Daendels, is nog te zien tot september en wordt daarna verbouwd tot een vaste expositie in het Voerman Museum.

In het volgende nummer:

- **Van een Helder's biscuitje geniet je! Verzet en deportatie in de Zwolse Hoogstraat!** Wil Cornelissen beschrijft hoe de bekende Zwolse Biscuitsfabriek E. Helder & Co de Tweede Wereldoorlog doorkwam.
- **Wat is een Godemiche? Erotisch speeltje of voorbehoedsmiddel?** Jean Streng heeft zich hierin verdiept.

Verschijningsdatum eind september 2004

Auteur

Drs. Dirk H. Baalman (1950) is architectuurhistoricus en als adjunct-directeur werkzaam bij Het Overzicht te Zwolle.

Drs. Annèt H.M. Bootsma - van Hulten (1953) studeerde geschiedenis. Zij is werkzaam als free-lance historicus.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Drs. Jeanine Otten (1959) is kunsthistoricus en informatiespecialist / beheerder van de Topografisch - Historische Atlas van het Historisch Centrum Overijssel.

Jan Roncken is planoloog en werkt als freelancer in een netwerk genaamd ORKA-advies. In opdracht van de corporaties SWZ en deltaWonen zette hij begin 2002 het 'Projectteam Holtenbroek 1' op. Het projectteam is een zelfstandige organisatie met als taak de herstructurering van corporatiebezit in Holtenbroek voor te bereiden en uit te voeren. Het team wordt bememd door gedetacheerde medewerkers van de twee corporaties. Roncken was tot 1 januari 2004 leider van het projectteam en is nu als adviseur aan het team verbonden.

Marieke Schaap - Steegmans (1957) is werkzaam als senior informatiespecialist bij het Historisch Centrum Overijssel.

Drs. Miriam Schneiders (1953) is kunst- en architectuurhistoricus. Zij publiceert over onderwerpen uit de (bouw)geschiedenis van Zwolle en Overijssel.

Drs. Mary Vermeulen - Bongaerts studeerde geschiedenis (mediaevistiek) in Nijmegen. Zij was van 1973 tot 1994 als lerares geschiedenis verbonden aan het Gymnasium Coleanum.

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

F. Oude Ophuis, *secretaris*

R. Tillema-Hanf, *penningmeester*

G.J. van der Horst, J. Bouma, M. Schneiders,

P. Winters, *leden*

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:
postbus 1448, 8001 BK Zwolle, telefoon: 038-421695

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:
J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarieven lidmaatschap:

65+ (wonend binnen Zwolle) en studenten	€ 22 /jaar
overige leden	€ 25 /jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulten (eindredacteur),

W. Cornelissen, E.A. van Dijk, I. Hermans,

W.A. Huijsmans, M. van der Laan, H.A. Stalknecht.

Redactieadres: Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

historisch centrum overijssel

GESCHIEDENIS
LEEFT!

kijk ook op

www.historischcentrumoverijssel.nl

voor alle actuele informatie

AURORA

KANTOORSHOP ZWOLLE BV

Alles voor uw kantoor

Gasthuisplein 18-20 - 8011 Zwolle - Tel.: (038) 421 37 17 - Fax (038) 423 13 22
Website www.aurorabv.nl - E-mail info@aurorabv.nl

Te koop gevraagd:

Historische "kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijd Makelaars B.V.

VAN DER REIJD

Makelaars B.V.

VBO **MAKELAAR**

Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55 Tel. 038-4221206
8011 JM Zwolle Fax 038-4224318

In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste koffie van Zwolle...
- Uitgebreide lunch-en avondkaart...
- Heeft u wat te veren, vraag naar de mogelijkheden.....
- Elke acht weken nieuwe expositie....
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging....

Een plek om te onthouden.....

WAANDERS

uitgevers drukkers boekverkopers

W

W

W

boekverkopers

Eiland 9, Zwolle
Telefoon (038) 421 53 92

uitgevers / drukkers

Faradaystraat 17, Zwolle
Telefoon (038) 465 86 28 / 465 70 01